

Onzin over groei

De laatste jaren staat de economische groei terecht ter discussie. Het is echter jammer dat dit gepaard gaat met het lanceren van allerlei nonsens over zowel de economie als de groei. Ik zal hieronder enige voorbeelden geven. Alvorens ik daartoe overga, zal ik eerst in het kort ingaan op de vraag wat economische groei is.

Economische groei is eigenlijk een dwaas begrip, want wat betekent economie? Economie is a. de wetenschap die zich met het welvaartsstreven van de mens bezighoudt en b. het geheel van bedrijvigheden van een volkshuishouding, gericht op het streven naar welvaart 1). Het is mijns inziens beter de uitdrukking economische groei te vervangen door welvaartsgroei. Om uit te leggen wat welvaart betekent, grijp ik naar een oud boek van Prof. Bordewijk dat jaren geleden verplichte literatuur was op de middelbare scholen 2). Bordewijk definieert welvaart op een niet te verbeteren wijze. „Gelijk nu de behoefte een gevoel van onbevredigdheid, van gemis, van armoede geeft, zo schenkt de bevrediging een gevoel van genot, dat wij *welvaart* noemen”, schrijft hij reeds in de inleiding en hij vervolgt: „Heel het economisch leven en handelen beweegt zich tussen de menselijke behoeften en haar bevrediging”. Hieruit kan men afleiden dat welvaartsgroei gelijk is aan het overbruggen van de kloof tussen behoefte en bevrediging. Welvaartsgroei nu is mogelijk door a. het verminderen van de behoeften en b. het vergroten van de bevrediging. Alles wat het gevoel van genot vergroot is economische groei. Economische groei hoeft niet gepaard te gaan met de productie van materiële goederen. Immers, deze kunnen weliswaar bepaalde (materiële) behoeften bevredigen, maar ook andere (vnl. immateriële) behoeften oproepen. De conclusie die men uit het bovenstaande kan trekken is, dat er eigenlijk geen tegenstanders van de economische groei bestaan.

Het bestrijden van economische groei is dwaas, in tegenstelling tot het bestrijden van de materiële productie voor zover die (bijv. door vervuiling van het milieu) de kloof tussen behoeften en bevrediging vergroot in plaats van verkleint. We raken nu aan het probleem van de selectieve groei. Bij de selectieve groei gaan wij de productie zodanig richten dat ze de genoemde kloof verkleint. We houden dan rekening met alle materiële en immateriële effecten van de productie.

De groei van de nationale productie neemt af naarmate in een volkshuishouding de diensten ten opzichte van de landbouw en industrie een belangrijker plaats gaan innemen. Dit hoeft niet te betekenen dat de welvaart minder snel gaat groeien; immateriële diensten kunnen namelijk veel genot verschaffen. Het is dan ook begrijpelijk dat velen pleiten voor het stimuleren van de tertiaire sector of dienstensector. Het is echter de vraag of zo'n stimulans helpt. Immers, het belangrijker worden van de tertiaire sector is een economisch proces dat zich automatisch en geleidelijk voltrekt. We zouden dit als volgt kunnen verklaren. Naarmate de mens welvarender wordt, besteedt hij een groter deel van

zijn inkomen aan immateriële goederen. Een voorwaarde is echter dat hij welvarend moet zijn. Hij moet geld verdienen hebben in de landbouw of de industrie, anders kan hij de diensten niet betalen. We zouden daarom de volkshuishouding grote schade toebrengen door fabrieken af te breken ten gunste van de diensten. Veel bestuurders van de grote gemeenten begrijpen hiervan niets. Zo worden in Rotterdam kantoren uit de grond gestampt omdat de tertiaire sector moet worden bevorderd. Dat stampen zal echter alleen positieve welvaartseffecten hebben als er tevens meer industrialisatie plaatsvindt. Selectieve groei is namelijk moeilijk te bereiken door zich slechts te richten op de symptomen van die groei.

Voorts wil ik even ingaan op de economische onzin die wordt uitgekraamd doordat velen de micro-economie met de macro-economie verwarren. Als de Nederlandse economie met een bepaald percentage selectief moet groeien, betekent dat niet dat iedere regio met dat percentage moet groeien. Nee, het nationale groeipercentage is een macro-economisch gemiddelde dat moet worden verdeeld in regionale micro-percentages. Het is dan ook best mogelijk dat een aantal regio's een negatieve groei zullen moeten doormaken, terwijl andere regio's zullen blijven groeien.

Zo zullen wellicht ook de in welvaartsnood verkerende grote gemeenten kunnen blijven groeien. Het is fraai dat het Rotterdamse gemeentebestuur onlangs met zijn beleidsnota in de macro-economische valkuil stortte. Dit bestuur rechtvaardigde zijn misstap door tegen stopzetting van de economische groei te zijn 3). De economische theorie bewijst echter dat dit geen misstap is. De groei van de regio wordt bepaald door de structuur van die regio. Het Noorden des lands zal daarom vnl. een agrarische regio blijven, terwijl het Rijnmondgebied georiënteerd zal blijven op de industrie. Het is weinig relevant of hun inwoners dit prettig vinden, tenzij slechts naar het regionale belang wordt gekeken. Dit kan tot gevolg hebben dat het zonder meer stimuleren van bijv. de dienstensector in Rijnmond en van de industrie in Friesland tot verspilling leidt en de welvaart doet afnemen.

Het is tragisch dat de simpele les die Prof. Bordewijk destijds aan vele scholieren heeft meegegeven thans zo weinig effect sorteert.

L. Hoffman

1) In de economie behoren welvaart en welzijn identieke begrippen te zijn. Degene die ze een verschillende inhoud geeft, kan veel misverstanden veroorzaken.

2) Mr. Dr. H. W. C. Bordewijk, *Grondbeginselen der economie*, Groningen/Batavia, tweede druk, 1937, blz. 5.

3) Gemeentebestuur van Rotterdam, *Beleidsnota '75*, Rotterdam, 1974, blz. 3.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Onzin over groei	109
Column Indexering van het sparen, <i>door Prof. Dr. F. Rogiers</i>	111
<i>Dr. W. Drees Sr.:</i> De werkloosheid en haar „vaste kern” (I)	112
Notitie De taak van de accountant bij de milieudefensie, <i>door I. van der Ploeg</i>	115
<i>Drs. T. Zuidema:</i> Kosten-batenanalyse. Commentaar op het eerste deelrapport van de werkgroep „Normen en maatstaven voor kosten-batenanalyses”	116
<i>Prof. Dr. M. P. Gans:</i> Inflatie en financiering	119
<i>Prof. Dr. A. Kolnaar:</i> Vermogensherverdeling?	123
Toets op taak De YF16, maar wat nu?, <i>door Drs. N. C. M. van Niekerk</i>	125
Mededeling	126
Europa-bladwijzer Industriële eigendomsrechten en het recht van de Europese gemeenschappen, <i>door Europa Instituut Leiden</i>	127
Boekennieuws E. J. Bijnen: Cluster analysis; survey and evaluation of techniques, <i>door Drs. L. Hordijk</i>	130
H. G. Johnson: Inflation and the monetarist controversy, <i>door Drs. P. D. van Loo</i>	131

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 109,20 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 67,60 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,- (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam.
tel. (010) 260 260, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Indexering van het sparen

De in 1973-1974 doorgevoerde gezinsbudgetenquête — waarvan tot nog toe slechts enkele globale resultaten werden bekend gemaakt, die in de eerste plaats zullen moeten dienen voor een grondige herziening van de berekeningsbasis van het indexcijfer der consumptieprijzen — bracht aan het licht dat de Belgische bevolking een betrekkelijk hoge spaarneiging heeft. Inderdaad, we krijgen, vergeleken bij de gezinsbudgetenquête van 1961, het volgende beeld:

Spaarquote van:	1961	1973-1974
• arbeidersgezin	8,9%	13,6%
• bediendengezin	8,9%	15,8%
• gezin niet-actieven (gepensioneerden)	7,4%	9,6%

(Bron: NIS).

Houdt men er rekening mee dat het niveau van het inkomen tussen 1961 en 1973-1974 gemiddeld met een coëfficiënt 3 is gestegen, dan is de toeneming bepaald merkwaardig te noemen, aangezien er gemiddeld nominaal viermaal meer besparingen werden genoteerd.

De vraag is nu evenwel of de inflatie op deze spaarinspanning geen invloed zal uitoefenen. Het samengaan van een aanhoudende inflatie (op jaarbasis stegen de prijzen in januari 1975 opnieuw met meer dan 11%) met de economische stagnatie („stagflatie”) brengt deze vraag alleszins onder een nieuwe speciale belichting. Op het eerste gezicht zou men geneigd kunnen zijn er met enige zekerheid een antwoord op te kunnen vinden. Immers, de spaarders en geldverstrekkers komen bedrogen uit bij de huidige inflatiegraad, omdat hun spaartegoed en hun inkomen uit spaarvermogen in koopkracht sterk worden aangetrokken. Bovendien, voelen zij deze relatieve „verarming” des te sterker aan, omdat aan de andere zijde de schuldenaar er „onrechtmatig” voordeel uit haalt. De schuld kan namelijk worden terugbetaald of met de interest worden

vereffend, nadat de muntdepreciatie de reële last ervan aanmerkelijk heeft verlicht. In die omstandigheden kan het niet anders of de spaarders worden ontmoedigd, waardoor een daling van de spaarneiging onvermijdelijk wordt.

Gelet nochtans op het feit, dat in België nagenoeg tweederde van het nationale inkomen is geïndexeerd, en in bepaalde gevallen zelfs welvaartsvast is, betwijfel ik het of de inflatie wel degelijk bovengeschetste ontwikkeling met zich zal meebrengen, wat de spaarneiging betreft. In de huidige omstandigheden en op korte termijn, heb ik eerder de indruk van het tegendeel. Rekening houdend met de geleidelijke verdwijning van de overuren, de toenemende partiële werkloosheid en de sterke stijging van de volledige werkloosheid, lijkt het weinig twijfel dat in 1975 het nationale inkomen, in constante prijzen uitgedrukt, weinig of niet zal toenemen. Men blijkt evenwel een teruggang van de particuliere consumptie waar te nemen, zodat aanvaard kan worden dat de gezinsbesparingen een lichte stijging vertonen. Maar zal dit zo aanhouden? Zal de inflatie toch niet leiden tot ontmoediging?

Met deze implicatie van de inflatie voor ogen, verheffen zich dan ook steeds meer stemmen om de binding met een prijsindexcijfer niet alleen op lonen en wedden, sociale uitkeringen en transfers toe te passen, maar eveneens op het spaarwezen. Op de lijst van de geïndexeerde spaarvormen staan dan spaarboekjes, deposito's op termijn, kasbons, schatkistbons, obligaties, hypothecaire schuldvorderingen e.d. (maar als het geld wordt aangepast, moet het dan worden geïndexeerd?). Sommigen gaan zelfs verder en bepleiten deze binding voor alle mogelijke geldwaarden, die aan munterosie blootstaan. De huidige discussie in economische kringen over de voor- en nadelen van de indexering zou waarschijnlijk niet zo'n vaart hebben

gekregen, indien de voorstanders zich niet konden beroepen op het „succesvolle” voorbeeld van Brazilië, waar nochtans lonen en wedden niet geïndexeerd blijken te zijn.

Er valt heel wat te zeggen in het voordeel van de indexering van spaargelden. Hoofdzakelijk hoort men sociale argumenten in verband met de tegoeden op spaarboekjes en deposito's op termijn: het komt erop aan de kleine spaarder te beschermen tegen het koopkrachtverlies. Maar is dit sociale argument wel economisch te rechtvaardigen? Anderzijds wordt eveneens als sterk argument aangehaald, dat indexering het enige mogelijke verweermiddel is om de dreiging van de afnemende van de gezinsbesparingen tegen te gaan. Maar het is verre van bewezen dat de spaarneiging door de inflatie wordt vermindert. Is het overigens wel juist dat de indexering een goed middel is om tegen de inflatie ten strijde te trekken? De voorstanders wijzen erop dat indien de overheidsschuld geïndexeerd zou worden, de strijd tegen de inflatie efficiënter zou worden aangepakt. Nu is het zo dat de overheid eigenlijk het meest gebaat is bij de inflatie: meer belastingontvangsten wegens de progressiviteit der belastingschalen en relatief minder uitgaven voor de dienst van de leningen.

Indien men de spaarrekeningen indexeert, treden er verschuivingen op in de nationale kapitaalmarkt (zelfs in internationale markten), en om deze te neutraliseren, moeten andere financiële activa indexgebonden worden, hetgeen een kettingreactie uitlokt tot steeds meer indexering, waardoor partiële indexering „universele” indexering wordt. En dan is men zeker niet dichtbij een oplossing.

De werkloosheid en haar „vaste kern” (I)

DR. W. DREES SR.

De werkloosheid en haar „vaste kern”

Wat is er in ons land met de werkloosheid aan de hand? De economische ontwikkeling, die gekenmerkt wordt door een sterke stijging van de werkloosheid, wekt terecht bezorgdheid. De toestand is nog ongunstiger dan uit de cijfers der werkloosheid blijkt. De werktijdverkorting, die bij vele bedrijven is ingevoerd, is in wezen ook werkloosheid, terwijl achter de toeneming van het aantal voor arbeid ongeschikt verklaarden in wezen de werkloosheid van vele ouderen schuilgaat. Een vakbondsbestuurder merkte onlangs op dat in Twente de werkloosheid van vele oudere textielarbeiders langs deze weg uit de statistiek verdween. Natuurlijk mankeert hun wel iets, maar als bedrijven niet inkrompen, zouden ze vermoedelijk hebben doorgewerkt.

Oorzaken van werkloosheid

In tal van gevallen is de oorzaak der werkloosheid duidelijk. Een aantal arbeidsintensieve bedrijfstakken, die voornamelijk voor het binnenland werken, kunnen als gevolg van de stijging der loonkosten moeilijk meer concurreren met het buitenland, vooral met andere EG-landen waartegen ze niet door invoerrechten worden beschermd. De confectie en een deel van de textiel zijn sprekende voorbeelden. Ze zijn echter niet de enige. (Er is een streven om noodlijdende bedrijven op de been te houden door rijkssteun. In bepaalde gevallen kan dit verantwoord zijn. Een systeem kan het echter niet worden. Het bedrijfsleven moet niet leven van het rijk, maar omgekeerd het rijk, direct en indirect, van de opbrengst van het bedrijfsleven). Vakverenigingen streven uiteraard naar zo hoog mogelijke lonen, maar bij de kwestie van de mogelijkheden moet het gevaar voor werkloosheid mee inbegrepen zijn.

Vermogensaanwasdeling of winstdeling kan zinvoller zijn dan loonsverhoging, omdat er dan eerst winst moet zijn voordat men meer gaat uitdelen. Een oplossing, waarbij de baten dan verdeeld worden over alle loontrekkenden is bovendien aantrekkelijk.

Een speciaal geval is de grote werkloosheid in de bouw. Men moet vrezen dat de teruggang van de bouw voor een groot deel van blijvende aard is. Er is, buiten de grote steden, een afnemende behoefte aan woningbouw. Men kan niet verwachten dat permanent jaarlijks driemaal zoveel woningen zullen worden gebouwd als voor de oorlog. De hoge bouwkosten en de hoge rente werken ook remmend, zowel op de woningbouw als op de investeringen in bedrijfsgebouwen. De minder gunstige bedrijfsresultaten hebben hierop ook reeds een beperkende invloed.

Op dit terrein kan de miljardeninjectie, waartoe de regering het initiatief heeft genomen, het meeste effect hebben, omdat hier rechtstreeks op bepaalde objecten wordt gericht. Men zal er wel zorgvuldig op moeten toezien dat de bouw verantwoord is en niet alleen met het oog op de werkloosheidsbestrijding. De kosten zijn hoog in verhouding tot het aantal tijdelijk be-

schikbaar komende arbeidsplaatsen en wat men bouwt, moet zin hebben en moet niet onnodige exploitatiekosten veroorzaken. Een deel van de bouwvakarbeiders zal werk in een andere bedrijfstak moeten aanvaarden, zo nodig na herscholing.

Een nieuwe bron van zorg is de wijziging, die zich voordoet bij de uitvoer. Deze wist zich tot voor kort niet alleen te handhaven, maar ook nog uit te breiden. Blijkbaar kon men de concurrentie goed aan, waarschijnlijk doordat het in hoofdzaak ging om kapitaalintensieve, sterk gemechaniseerde bedrijven. Dat het niet zo goed zou blijven gaan, lag echter voor de hand; er is een oliecrisis, die haar gevolgen heeft voor ons land, niet alleen omdat we zelf meer voor olie moeten betalen, maar omdat landen waarheen onze uitvoer zich richt, een veel groter deel van hun beschikbare middelen voor de betaling van ingevoerde olie moeten besteden en zich dus in andere opzichten moeten beperken. In ons land schijnt men te menen dat het „onredelijk” zou zijn als men vanwege de hogere kosten voor olie en aardgas, op andere uitgaven enigszins zou moeten bezuinigen. Men eist integendeel volledige compensatie en nog iets daarboven. Men kan andere landen echter niet dwingen evenveel van ons te blijven kopen en de rijk geworden olielanden zullen nog niet dadelijk door toenemende vraag van hun kant voor compensatie zorgen. Op dit gebied is door miljardeninjecties stijging der werkloosheid niet tegen te gaan.

Ik verbeeld me niet met het bovenstaande veel nieuws te hebben gezegd. Het gaat me er echter om in het licht te stellen, dat die bekende en veel besproken oorzaken de bestaande werkloosheid toch slechts zeer ten dele verklaren.

Passende arbeid

Voordat de bovengeschetste factoren zich deden gelden, was er reeds een vrij grote werkloosheid. Over de oorzaken daarvan heeft men veelal gezweven. Wel is gesproken van een „vaste kern” van ongeveer 120.000 werklozen, die een structureel probleem vormt. Er komt nu van regeringswege een commissie, die het probleem onderzoekt. Daarbij zal een beroep worden gedaan op de medewerking van de universiteiten. Wat mij in een persbericht opviel, is dat men aanneemt dat het werk der commissie drie jaar zal vergen. Dat is voor een vraagstuk van de hoogste urgentie wel een lange tijd. Is de zaak zo ingewikkeld? Zeker is de oplossing niet eenvoudig, maar van de oorsprong is al veel duidelijk.

Nog betrekkelijk kort geleden was er in Nederland sprake van volledige werkgelegenheid. Meer dan 100.000 arbeidsplaatsen zijn echter door buitenlanders vervuld over het algemeen niet omdat Nederlanders dat werk niet zouden kunnen verrichten, maar omdat ze er niet toe bereid waren. Deze onwil werd ook als gerechtvaardigd beschouwd, omdat het geen „passende arbeid” was.

In een nota heeft de regering te kennen gegeven dat nadere bezinning op dat begrip nodig is, tevens laat minister Boersma

een onderzoek instellen of nadere formulering van omstandigheden, die de weigering van werk rechtvaardigen, wenselijk is. Hij verklaart overigens al dadelijk dat hij daarvan geen grote resultaten verwacht. Het is, zegt hij, geen wonderolie. Intussen is de gedachte alleen dat het begrip „passende arbeid” wel eens anders zou kunnen worden opgevat dan tot nu toe, reeds bekritiseerd.

In de vermelding van de feiten ligt nog geen verwijt. Ik kom op motieven van weigering. Overigens betreft het, ondanks de omvang en de ernst van de zaak, nog slechts een randverschijnsel. Er zijn miljoenen Nederlandse arbeiders, die wel werken, waarbij velen ook de soorten van werk verrichten, die veelal aan buitenlanders worden toevertrouwd. Tot de achtergrond behoort een factor, die blijvend zal leiden tot een van de pijnlijkste en moeilijkste problemen waarvoor we komen te staan.

Onlangs werd een conferentie gehouden onder de titel: „Opgeleid. waarvoor?” Het vraagstuk is ook wel aangeduid als de „groeierende kloof tussen onderwijs en werk”. In ESB 1) werd er al op gewezen, dat onder de jonge generatie het aantal ongeschoolden snel afneemt, terwijl geschat wordt dat het te verrichten werk voor de helft geen scholing vereist. Het volgen van onderwijs tot het 18e jaar zal verplicht worden, terwijl steeds meer jongeren verder gaan, tot aan het hoger wetenschappelijk onderwijs toe. Velen studeren voor functies, die blijken niet beschikbaar te zullen zijn.

Zou men „volwaardig werk” blijven eisen, zoals nu de leuze luidt, dan zou veelal blijken, dat men voor werkloze zal hebben gestudeerd. De druk op de overheid om overbodige functies te scheppen, zal dan ook heel zwaar worden. Minister Boersma heeft al gezegd, dat als er over 6 jaar, zoals men aanneemt, 4.000 psychologen te veel zullen zijn, er wel de mogelijkheid zal bestaan werk voor hen te vinden, daar er nog zovelen behoefte aan begeleiding zullen hebben.

Wat men ook op dit gebied aan werkverschaffing gedaan moge krijgen, in hoofdzaak zal het toch voor vele academici noodzakelijk blijken werk te aanvaarden op een lager niveau dan waarvoor ze zijn opgeleid. Dit is slechts een in het oog vallend onderdeel van een situatie die zich voor een groot deel van de beroepsbevolking zal voordoen.

Men kan stellen dat het volgen van onderwijs tot het 18e jaar zijn waarde heeft voor algemene vorming en voor de besteding van vrije tijd; het hoeft niet perse het werk te betreffen. Wie echter zo lang onderwijs heeft genoten, zal daarvoor ook gevolgen verwachten voor het te verkrijgen beroep. Laten we hopen dat de verhouding tussen geschoolde en ongeschoolde arbeid gunstiger wordt dan de huidige schatting, maar vooralsnog zal voor ongeveer de helft slechts ongeschoolde arbeid beschikbaar zijn. Wanneer geschoolden deze arbeid niet hoeven te aanvaarden, en het dan ook niet doen, zou dat tot de onmogelijke consequentie leiden dat die helft van het werk door buitenlanders zou moeten worden gedaan en dat de helft van de Nederlandse arbeiders zonder werk zou zijn. Het is duidelijk dat men het zover niet kan en niet zal laten komen. Het is goed zich nu reeds hiervan rekenschap te geven en het niet als vanzelfsprekend te aanvaarden dat voor geschoolden ongeschoold werk geen passende arbeid is.

Op den duur zal men het verrichten van ongeschoold werk mogelijk financieel aantrekkelijker moeten maken en de afstand van de beloning tot die van geschoolden moeten verminderen. Te ver kan men daarmee ook weer niet gaan, want bij velen moet de wil blijven zich te scholen voor bepaalde functies, ook na de 18-jarige leeftijd.

Sociale zekerheid

De weigering om werk te verrichten dat ongeschoold is of om andere redenen minder aantrekkelijk wordt geacht, is mogelijk geworden door ons systeem van sociale zekerheid. Nu is reeds bij de totstandkoming van de Wet Wachtgeld en Werkloosheidsverzekering, die gedurende een halfjaar 80%

van het loon garandeert onder het voorbehoud dat men bereid is passende arbeid te aanvaarden, voorzien en geaccepteerd — ook door mij, die verantwoordelijk was voor het ontwerp — dat de gegeven sociale zekerheid ertoe zou leiden dat arbeiders minder gemakkelijk elke mogelijkheid zouden aangrijpen. Het is redelijk dat een arbeider eerst uitziet naar werk dat hem ligt, zo mogelijk in zijn beroep of in daaraan verwant werk, in zijn woonplaats en niet met voor hem onaantrekkelijke kanten. Ik ben echter van mening dat het begrip „passende arbeid” een andere betekenis moet krijgen als de werkloosheid een tijd heeft geduurd en uitzicht op het gewenste werk niet of nauwelijks bestaat. Werkloos blijven is dan naar mijn stellige overtuiging ook voor de arbeider niet te verkiezen boven het aanvaarden van ander werk dan hij zou wensen.

Intussen is de op verzekering gebaseerde wet gevolgd door de Wet Werkloosheidsvoorziening, die door het rijk wordt gefinancierd. Deze geeft, na het halve jaar van de eerste wet, gedurende twee jaar 75%, onder dezelfde voorwaarde van aanvaarding van passende arbeid. Daarna geldt dan eventueel de rijksgroepsregeling voor werklozen, vastgesteld bij algemene maatregel van bestuur, ingevolge de Algemene Bijstandswet, die een uitkering toekent voor onbepaalde duur, voor gehuwden ter hoogte van het minimumloon. Drie regelingen dus, waarvan de twee eerste onder de verantwoordelijkheid van het Departement van Sociale Zaken vallen en de derde onder die van het Departement voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk valt.

Organisatorische fout

Dit is op zich zelf reeds een ernstige organisatorische fout. De werkloosheidszorg behoort in haar geheel bij één departement te berusten. Dit spreekt te sterker waar CRM gemeend heeft in de rijksgroepsregeling, die in de praktijk met een wet gelijk is te stellen, van een andere gedachte uit te moeten gaan dan voor de twee wetten. Uitgangspunt is vroeger geweest, zoals dat, voor zover mij bekend, in alle andere landen geldt bij de werklozenzorg, dat er een zekere marge moet zijn tussen loon en uitkering, zodat de werkloze er enig financieel belang bij houdt werk te vinden.

Voor hen die onder de rijksgroepsregeling van CRM vallen is, als ze gehuwd zijn en het minimumloon ontvingen of naar de aard van hun werk zouden ontvangen, de uitkering gelijk aan het loon. Tot 25% boven het minimumloon is de regeling voordeliger dan de Werkloosheidswet. Voor een nog groter aantal is de regeling gunstiger dan de Wet Werkloosheidsvoorziening.

Deze tegenstelling heeft ertoe geleid dat de minister van Sociale Zaken heeft voorgesteld de beide wetten in zoverre aan te passen bij de rijksgroepsregeling, dat voor gehuwden ook krachtens deze wetten het minimumloon als „vloer” geldt. Zo komt men tot een aantal gevallen waarin men door te gaan werken geen enkel financieel voordeel geniet. Men gaat er zelfs mee achteruit, omdat men allicht meer kosten moet maken voor kleding, vervoer enz., terwijl in een veel groter aantal gevallen nog wel een marge bestaat, maar een heel kleine.

Recht op beroep

Dat er een derde regeling is gekomen, los van het Departement van Sociale Zaken, heeft nog een andere onaantvaardbare consequentie, namelijk ten aanzien van recht op beroep. Als het arbeidsbureau tot de conclusie mocht komen dat een werkloze geen passende arbeid zoekt of wil aanvaarden en intrekking van de uitkering volgens een van de twee wetten voorstelt, moet een bedrijfsvereniging daarover beslissen. De werkloze kan van een beslissing in beroep gaan bij de

1) Dr. F. J. M. van Oudenhoven en Drs. R. Willems, Kloof tussen onderwijs en werkgelegenheidsniveau, ESB, 26 juli 1972.

Raad van Beroep en in hoger beroep bij de Centrale Raad van Beroep. Als ook de laatstgenoemde beslist dat er reden is zijn uitkering in te trekken, kan hij echter dadelijk een beroep doen op de rijksgroepsregeling. Van een directeur van een Arbeidsbureau las ik een uiteenzetting hoe men bij de toepassing daarvan ervan uitgaat dat men voor het verlenen van algemene bijstand slechts heeft te vragen of inkomen ontbreekt en niet wat daarvan de oorzaak is. Met het verleden heeft men niets te maken. Wel zal men eisen dat, als de werkloze eenmaal bijstand geniet, hij bereid is passende arbeid te aanvaarden, maar dat zal dan opnieuw moeten worden bekeken. Op dát ogenblik is het echter een gemeentelijke zaak. Van een beslissing van een ambtelijke dienst kan de werkloze een beroep doen op B en W, daarna nog op Gedeputeerde Staten en tenslotte op de Kroon, wat praktisch wil zeggen op de Raad van State.

Inschakeling van deze colleges voor zulke individuele gevallen is wel een bijzonder ongelukkige gedachte geweest. Weer een gevolg van de verdeling van de werklozenzorg over twee departementen. Voor een ambtenaar van een arbeidsbureau zal het, ook wanneer het bureau in wezen volstrekt gelijk heeft, dikwijls niet gemakkelijk zijn een formeel bewijs te leveren. Vaak wordt werk niet geweigerd, maar is de houding van degenen die een bepaald werk niet willen — als zij zich vervoegen bij de door het arbeidsbureau opgegeven werkgever — zodanig dat deze hen niet aanneemt. Wil de werkgever dan in beroepscolleges als getuige optreden? Men zal begrijpen dat arbeidsbureaus niet licht voorstellen een uitkering in te trekken.

Financiële aspecten

Dat er in vele gevallen geen of slechts een gering financieel belang bestaat om werk te aanvaarden, of dat er financiële schade uit zou kunnen voortvloeien, is niet alleen het gevolg van de CRM-regeling. De in de Werkloosheidswet vermelde 80% van het loon, die indertijd door mij in overeenstemming met de Stichting van de Arbeid is voorgesteld, is op zich zelf reeds een gunstig percentage; ook in vergelijking met de regeling in andere landen. Het verschil is kleiner dan 20%, omdat van de uitkering minder aan sociale premies en loonbelasting afgaat dan van het loon. Bovendien ontvangen werklozen met kinderen voor hen de volle 100% van de kinderbijslag.

De uitleg, bij de toepassing van de wetten veelal aan het begrip „dagloon” gegeven, heeft het verschil met lonen volgens collectieve contracten nog verkleind. Het heeft soms zelfs tot gevolg dat de uitkeringen hoger worden dan deze lonen, zodat men ook werk in het eigen beroep niet behoeft te aanvaarden. De bedrijfsverenigingen plegen uit te gaan van het laatstverdiende loon, incl. extra verdiensten door tariefwerk, overwerk, de betaling — geheel of gedeeltelijk — van „pendel”-uren. Wanneer grensarbeiders, die in Duitsland hebben gewerkt, werkloos worden, komen ze in Nederland vaak in aanmerking voor een uitkering, die hun bij aanvaarding van werk tegen in ons land in het algemeen geldende voorwaarden in inkomsten achteruit zou doen gaan. Niemand kan hun verwijten dat ze dergelijk werk dan niet gaan verrichten. Bekend is ook het geval dat zich een paar jaar geleden in Amsterdam voordeed van schilders, die in de nieuwbouw heel wat meer verdienden dan het contractloon. Toen ze werkloos werden, was er werk voor schilders bij onderhoudswerk, maar tegen contractloon. Dergelijke gevallen kunnen zich dikwijls voordoen. Aan gemeenten, die bij de toepassing van de Wet Werkloosheidsvoorziening uitgaan van het contractloon, is daarvan wel eens een verwijt gemaakt.

Naast werkloosheidswetten en de rijksgroepsregeling van CRM zijn er nog de afvloeiingsregelingen, die vakverenigingen weten te bedingen als een bedrijf, dat sluit of inkrimpt en dus personeel ontslaat, nog enige draagkracht heeft. Men tracht veelal gewaarborgd te krijgen dat gedurende bijv. een halfjaar uitkeringen zullen worden aangevuld tot 100% van het loon. Het ligt voor de hand dat de vak-

beweging van de bedrijven iets voor de ontslagen arbeiders tracht gedaan te krijgen. Het zou echter veel beter zijn indien een uitkering ineens werd gevraagd. Dat zou het voor de arbeiders ook wel vergemakkelijken niet elk hun geboden werkgelegenheid te benutten, maar zou toch niet betekenen dat men bij aanvaarding geen direct financieel voordeel heeft.

CRM-regeling en schoolverlaters

Ik kom nog eens terug op de CRM-regeling. Deze verschilt van de wettelijke bepalingen ook doordat ze niet, als deze, als voorwaarde voor ondersteuning als werkloze stelt, dat men tenminste een bepaald aantal dagen moet hebben gewerkt. Volgens de rijksgroepsregeling kon aanvankelijk iedere „schoolverlater”, ook de 15-jarige, voor een werkloosheidsuitkering in aanmerking komen. Even heeft men dat voor de 15- en 16-jarigen laten vervallen. Er werd geprotesteerd, zodat men de 16-jarigen weer in de regeling heeft opgenomen. Hierbij wordt de kinderbijslag, die hun ouders voor hen genieten, op hun uitkering in mindering gebracht. Het inkomen van het gezin wordt niet in aanmerking genomen. Volgens mij is dit in strijd met de geest van de Bijstandwet, die spreekt van vergoeding van de kosten van het noodzakelijke levensonderhoud. In het levensonderhoud van minderjarige, in het gezin wonende kinderen wordt normaal door de ouders voorzien. Dat ze van school komen is geen reden om hen plotseling te beschouwen als verstoken van het noodzakelijke levensonderhoud, ook als de ouders ruime inkomsten hebben. Toch krijgt men dadelijk steun als men maar het bewijs toont van inschrijving bij het gewestelijk arbeidsbureau. Wel is in deze gevallen de uitkering aan een maximum van een halfjaar gebonden. Het is intussen een verkeerde introductie van jongeren in de maatschappij, om hen dadelijk aan onnodige steun te wennen. Het is ook een geldverspilling. Het draagt ertoe bij dat jongeren zich vaak slechts beschikbaar stellen voor een bepaald soort werk, wat door arbeidsbureaus geaccepteerd wordt.

Werkloosheid onder jongeren

De werkloosheid onder de jongeren is sterker gestegen dan onder ouderen. Dat hoeft geen verwondering te wekken, daar de minimumlonen voor de jongeren belangrijk hoger zijn gesteld dan hun gewoonlijk werd uitbetaald. Bovendien, moet hun, maar gelang hun leeftijd, een of twee dagen vrij worden gegeven voor vormingswerk.

Onder de meisjes zijn er velen als werkloos ingeschreven, terwijl er tegelijkertijd veel vraag naar meisjes is, ook boven de leeftijd waarop ze vormingswerk moeten volgen. Onlangs werd het verpleegstersdiploma uitgereikt aan een aantal meisjes uit Indonesië en uit de Filippijnen. Mijn respect voor de prestaties. Ze hebben de niet eenvoudige verpleegstersopleiding met succes gevolgd en hun taak goed verricht, terwijl ze tegelijkertijd een taal-barrière moesten overwinnen. Maar zijn er in Nederland niet genoeg meisjes, geschikt om verpleegster te worden en die daartoe ook bereid zijn? Als men ze maar tijdig wijst op de wenselijkheid om in die richting te gaan, zodat ze niet een opleiding gaan volgen, waarbij reeds een teveel bestaat, zoals bijv. bij de kleuterleidsters. En waarom gaat een meisje of vrouw niet in een verzorgend beroep? Er is een tekort, niet alleen in ziekenhuizen, maar ook in bejaardenoorden en verpleeghuizen. Dit tekort aan verzorgend personeel gaat gepaard met een werkloosheid van duizenden vrouwen en meisjes, die dit werk zeer wel zouden kunnen doen. Het bestrijden van de werkloosheid door verschaffing van meer werkgelegenheid is een moeizame zaak, maar als men maar eerst in de bestaande werkgelegenheid voorziet.

W. Drees Sr.

De taak van de accountant bij de milieudéfensie

De vervuiling

Uit het internationaal overleg in Colmar kan de conclusie worden getrokken, dat de milieuvriendelijke zoutopslag door de Franse kalimijnen verder wordt uitgesteld. Van uitstel dreigt afstel te komen. De door de Rijn meegevoerde zoutlast van 500 kg per seconde zal in lager stroomgebied onder meer de kostprijs van tuinbouwgewassen verhogen onder invloed van produktieverliezen en dure onziltningstechnieken. De waterleidingbedrijven wentelen de hoge zuiveringskosten van verontreinigd water af op industriële afnemers en zadelen anderen op met hoge nota's. Ook chemische bedrijven hebben dure zuiveringsinstallaties hetgeen blijkt uit onderstaand overzicht:

Jaar	Aantal chemische bedrijven	Investering
1970	5	f. 1.683.000.—
1971	5	f. 2.134.000.—
1972	11	f. 17.403.000.—
1973	20	f. 19.064.000.—
1974	15	f. 52.086.000.—

(ontleend aan Waterschapsbelangen van de Unie van Waterschappen, d.d. 21 augustus 1974).

De vervuiler betaalt niet altijd

Het maakt een belangrijk verschil uit of grote bedragen worden geïnvesteerd onder invloed van heffingen van de overheid ten laste van een vervuilend bedrijf of voortvloeien uit de behoefte aan schone grondstof bij het eigen produktieproces. De slogan „de vervuiler betaalt” als moderne versie van het rechtsbeginsel dat degene die schade veroorzaakt ook gehouden is die te vergoeden gaat lang niet altijd op. Zolang de kalimijnen zout lozen op de Rijn zal de groente uit het Westland relatief te duur en de kali relatief te goedkoop zijn. Indien door toenemende geluidshinder rondom Schiphol mensen gaan verhuizen op doktersadvies zijn de verhuiskosten en de dokterskosten thans nog geen offers, die de prijs van het passagebiljet van de overvliegers hebben beïnvloed.

Welke taak heeft de accountant?

Bij de milieudéfensie zal de accountant zowel in zijn adviesfunctie als bij de controle van de jaarstukken in de toekomst kunnen worden betrokken en zal hij zich met de juristen mogen aansluiten in de lange rij van deskundigen, die tot dusverre voorop liepen.

Het zou wel eens kunnen zijn, dat het juist de accountants en de juristen zijn, die de sleutel bij zich hebben om het probleem rondom de slogan „de vervuiler betaalt” op te lossen. Volledige doorwerking van het principe zal kostprijsverschuivingen nodig maken en zou zo indirect milieuverbeterend werken.

● De accountant zal in eerste instantie de jurist, die de toepassing van de rechtsregel probeert af te dwingen, met bedrijfseconomisch cijfermateriaal ter zijde kunnen staan. Hiertoe zal hij behulpzaam zijn om de milieukosten vast te stellen, waarbij onder milieukosten alle offers worden verstaan, die een gevolg zijn van bodem-, lucht- en waterverontreiniging. In ruime zin vallen hier ook geluidshinder en natuuraantasting onder.

● In zijn adviesfunctie bij bedrijven, die milieu-overlast ondervinden, zal de accountant kunnen wijzen op het ontstane produktieverlies en op de bijzondere lasten, die ontstonden door milieuhinder.

Hij zal kunnen adviseren juridisch te onderzoeken of deze kosten mogelijk doorberekend kunnen worden aan de vervuilers ten einde de kostprijs te verlagen.

● In zijn adviesfunctie bij bedrijven, die anderen milieu-overlast bezorgen, zal de accountant wijzen op die overlast en op de gevolgen. Hij zal in voorkomende gevallen adviseren tot het treffen van een voorziening voor mogelijke schadeclaims. Met het opvoeren van een „milieuvoorziening” behoeft niet te worden gewacht tot het door de Stichting „Reinwater” aangespannen proces tegen de Franse kalimijnen is gewonnen. Of en in hoeverre de fiscus die voorziening zal accepteren als een afrekpost op de fiscale winst valt buiten het bestek van deze notitie.

● In het kader van de controle van de jaarrekening zal de accountant moeten overwegen of een reserve voor milieukosten bedrijfseconomisch noodzakelijk is; bij lopende schadeclaims zal de omvang van de voorziening moeten worden afgewogen. Andersom zal de accountant bij een bedrijf, dat milieuschade lijdt of bijzondere voorzieningen heeft moeten treffen, moeten onderzoeken of op de balans onder de activa een P.M.-vordering op vervuilers behoort voor te komen. Een mogelijke incasso buiten de jaarrekening om zou bijzondere maatregelen vereisen. Het in guldens uitdrukken van deze P.M.-vordering is een bedrijfseconomische uitdaging, welke de accountant van morgen niet uit de weg behoeft te gaan.

I. van der Ploeg

(De auteur is vennoot van het accountantskantoor Dijker en Doornbos)

Kosten-batenanalyse

Commentaar op het eerste deelrapport van de werkgroep „Normen en maatstaven voor kosten-batenanalyses”

DRS. T. ZUIDEMA*

In 1971 is een interdepartementale commissie voor de beleidsanalyse opgericht; verder aan te duiden als *Coba*. Deze commissie heeft onder meer tot taak de toepassing van beleidsanalyse bij de ministeries te stimuleren en het aangeven van mogelijkheden tot verbetering van bestaande vormen van beleidsanalyse. Om deze taken goed te kunnen vervullen heeft *Coba* o.a. de werkgroep „Normen en maatstaven voor kosten-batenanalyses” ingesteld. Deze werkgroep heeft inmiddels haar eerste deelrapport gepubliceerd (1). Dit deelrapport bevat een aantal aanbevelingen waarvan de bedoeling is dat ze worden toegepast bij kosten-batenanalyse. Deze respectabele poging om een grotere uniformiteit te bereiken bij de behandeling van een aantal technische aspecten verdient alle lof.

De werkgroep heeft de aanbevelingen op deskundige wijze opgesteld en besteedt ook de nodige aandacht aan de theoretische fundering van haar voorstellen. Toch zijn er nog wel enkele punten waar meer over te zeggen valt. Onderstaande opmerkingen vormen een reactie op de voorstellen van de werkgroep.

In dit artikel wordt alleen op een paar punten commentaar geleverd. In de eerste plaats betreft dit de voorgestelde keuze van de disconteringsvoet. In de tweede plaats wordt getracht aan te tonen dat de werkgroep uitgaat van de impliciete vooronderstelling dat een investering in de particuliere sector het enige alternatief is van een overheidsinvestering. Tenslotte worden enige opmerkingen gemaakt over het begrip *alternatieve kosten*.

De disconteringsvoet

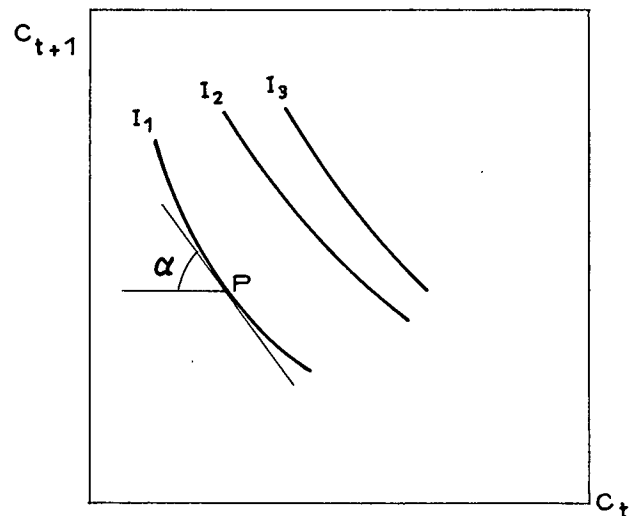
Het begrip disconteringsvoet komt in het rapport in twee betekenissen voor. Bij de bepaling van de kosten en baten van een project wordt echter één van de twee betekenissen toegepast. In dit gedeelte volgt een uiteenzetting over de twee betekenissen die het begrip disconteringsvoet kan hebben.

De eerste manier waarop het begrip disconteringsvoet gebruikt wordt, is als maatstaf voor de maatschappelijke tijdvoorkeur, verder aan te duiden als MTV. Het begrip MTV kan op grafische wijze worden toegelicht (zie figuur 1).

Uitgegaan wordt van een volkshuishouding waarin één goed C voorkomt, dat zowel voor consumptiegoed als voor investeringsgoed kan dienen. Het aantal perioden is tot twee beperkt. De curven I_1 , I_2 en I_3 zijn indifferentiecurven, die aangeven op welke wijze de volkshuishouding indifferent is t.a.v. consumptie in periode t en t + 1.

De MTV kan nu nauwkeurig gedefinieerd worden omdat in elk punt van een indifferentiecurve geldt dat de MTV gelijk is aan de absolute waarde van de eerste afgeleide minus

Figuur 1.

één ($MTV = |\text{tga}| - 1$). De MTV is de interest die de volkshuishouding wenst voor haar besparingen.

Behalve als maatstaf voor de maatschappelijke tijdvoorkeur komt het begrip disconteringsvoet ook nog in een andere betekenis voor: namelijk als rendement van een investering. Dit is de disconteringsvoet, waarmee de toekomstige baten van een investering verdisconteerd moeten worden om ze gelijk te maken aan de contante kosten van de investering. Ook dit begrip wordt grafisch toegelicht (zie figuur 2).

De curve BD is de transformatiecurve van de volkshuishouding. Het punt P geeft aan dat OA wordt geconsumeerd in periode t en AB geïnvesteerd, zodat in periode t + 1 OC consumptiegoederen beschikbaar zijn:

Het rendement — dit is de disconteringsvoet — in punt P is $|\text{tga}| - 1$. Het rendement geeft aan hoeveel interest mogelijk is.

Om de hoogte van de optimale disconteringsvoet te bepalen moeten de transformatiecurve en de indifferentiecurven in één figuur worden getekend (figuur 3).

Het punt P, dat raakpunt is van de transformatiecurve en de indifferentiecurve I_2 , is een optimumpunt. Het punt ligt immers op de hoogst bereikbare indifferentiecurve. De raaklijn in dit punt geeft zowel de MTV als het rendement weer. Op het punt P is van toepassing:

* De auteur is wetenschappelijk medewerker bij de Rijksuniversiteit te Groningen.

1) Het rapport is gepubliceerd in *Beleidsanalyse*, 74-1.

2) Ik ga ervan uit dat Z rechts van P ligt, omdat — voor zover ik weet — algemene overeenstemming bestaat over het feit, dat de investeringen lager dan de optimale zijn.

3) S. A. Marglin, The opportunity costs on public investment, *The Quarterly Journal of Economics*, 1963, blz. 274-289.

„... de ideaal-typische situatie waarin de marktrente zowel de tijdsvoorkeur (aanbodkant van de kapitaalmarkt) als de marginale opbrengstvoet (vraagkant van de kapitaalmarkt) weerspiegelt. In een dergelijke situatie kan de disconteringsvoet — afgezien van risico-elementen — gelijk gesteld worden aan de marktrente, die op haar beurt weer gelijk is aan de tijdsvoorkeurvoet en de marginale opbrengstvoet” (blz. 17 en 18 van het rapport).

Op blz. 18 is vermeld:

„Ten gevolge van verscheidene imperfecties,, bestaat deze ideaal-typische situatie echter niet. Marktrente, tijdsvoorkeur en marginale opbrengsten zullen daarom uiteenlopen”.

Dit betekent dat we ons niet in het punt P bevinden, maar bijv. in het punt Z 2). Omdat in deze situatie de MTV afwijkt van het rendement — immers $\gamma \neq \beta$ — is het van belang te onderzoeken welke disconteringsvoet dient te worden genomen. In het gedeelte „eigen voorstellen” wordt getracht deze vraag te beantwoorden.

In welke betekenis gebruikt de werkgroep de disconteringsvoet? In het rapport is het volgende vermeld:

„... de keuze van de disconteringsvoet dient te worden bepaald door overwegingen ten aanzien van de allocatie. Een dergelijke optimale situatie ten aanzien van de factor kapitaal kan het best benaderd worden door de voor de discontering gebezigde rentevoet gelijk te stellen aan het rendement, dat, voor belastingheffing, bij aanwending van produktiefactoren in een andere richting gemiddeld verkregen zou kunnen worden” (blz. 19).

En op blz. 23 is vermeld:

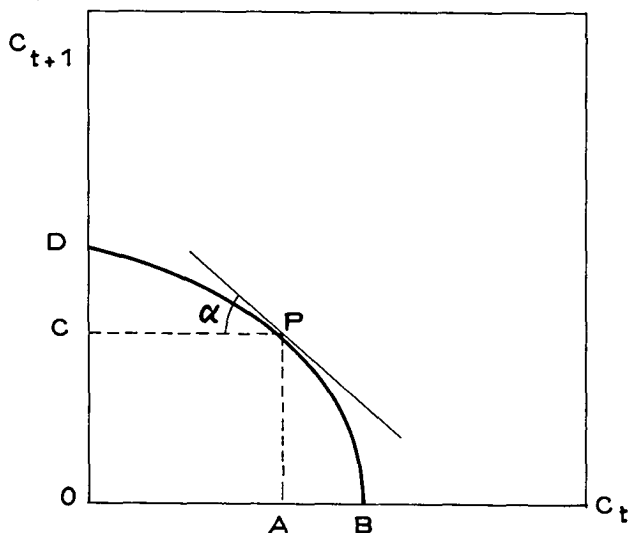
„Op grond van deze indicaties meent de werkgroep dat het gerechtvaardigd is om een disconteringsvoet van 10% aan te bevelen” (het rendement is geschat op 10%).

Omdat de werkgroep de disconteringsvoet bepaalt door het marginale rendement in de particuliere sector te berekenen is het duidelijk dat de disconteringsvoet hier in de tweede betekenis gebruikt is.

Door te disconteren tegen een disconteringsvoet van 10% kan worden onderzocht of het rendement van het desbetreffende project groter of kleiner dan 10% is. Indien namelijk bij discontering tegen 10% de contante waarde der baten groter is dan de contante waarde van de kosten is het rendement groter dan 10%. Zijn de baten kleiner dan de kosten, dan is het rendement lager dan 10%. In feite wordt dus het rendement van het project vergeleken met 10%; dit wordt geacht gelijk te zijn aan het rendement van de marginale investering in de particuliere sector.

Uit het bovenstaande valt als conclusie te trekken dat de aanbeveling die de werkgroep doet ten aanzien van de disconteringsvoet in feite een aanbeveling is om het rendement van het desbetreffende project te vergelijken met het marginale rendement in de particuliere sector.

Figuur 2

Impliciete vooronderstellingen

De doelstelling waarvan bij kosten-batenanalyse wordt uitgegaan — mits er wordt afgezien van verdelingsaspecten — luidt: optimale consumptie voor de subjecten van een volkshuishouding. Om deze optimale consumptie te kunnen verkrijgen moeten de produktiemiddelen, die een volkshuishouding ter beschikking staan, optimaal gealloceerd worden.

De produktiemiddelen kunnen op de volgende vier verschillende wijzen worden aangewend: voor de produktie van consumptiegoederen, de voortbrenging van investeringen in de particuliere sector, de voortbrenging van overheidsinvesteringen en ze kunnen braak liggen.

Zoals reeds is aangetoond, doet de werkgroep de aanbeveling het rendement van het desbetreffende project te vergelijken met het marginale rendement in de particuliere sector. Hieruit blijkt dat het project wordt vergeleken met een particuliere investering. De werkgroep gaat dus kennelijk uit van de impliciete vooronderstelling dat het alternatief uit van het project een investering in de particuliere sector is. Vervolgens wordt in dit artikel nagegaan in hoeverre bovengenoemde vooronderstelling reëel is.

Op blz. 19 staat:

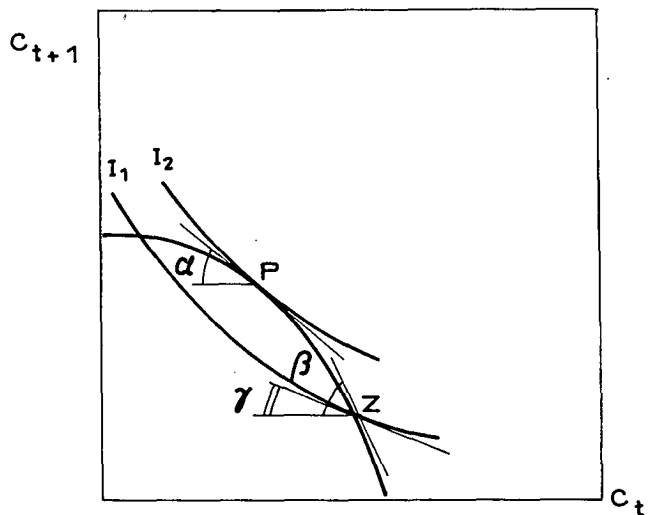
„De opvattingen ten aanzien van de maatschappelijke tijdsvoorkeur kunnen nl. tot uitdrukking worden gebracht in het overheidsbeleid met betrekking tot het gewenste niveau van besparingen en investeringen. Zo zal een in deze opvatting te laag investeringsniveau tot consequentie *kunnen* hebben, dat maatregelen worden getroffen gericht op de vergroting van de omvang van de investeringen. Het omgekeerde geldt voor een te hoog investeringsniveau”.

De werkgroep zegt wel *kunnen*, maar ze gaat er kennelijk impliciet van uit dat het gebeurt door alleen met het rendement te werken. Mijn interpretatie van bovengenoemd citaat is, dat de werkgroep ervan uitgaat dat de optimale besparingen en investeringen tot stand komen en dat de overheid bepaalt welk gedeelte van de investeringen door de overheid en welk gedeelte door de particuliere ondernemers worden verricht. In deze gedachtengang is het vanzelfsprekend dat een overheidsinvestering ten koste gaat van een investering in de particuliere sector.

De werkgroep maakt echter niet duidelijk op welke wijze wordt bereikt dat het totale niveau van de investeringen optimaal is.

Ik ben van mening dat een overheidsinvestering niet ten koste hoeft te gaan van een particuliere investering. Andere mogelijke alternatieven zijn consumptie en de situatie dat de produktiemiddelen braak liggen. De overheid kan toch de investeringen stimuleren ten koste van de consumptie. Bij financiering van een project uit belastinggeld had de over-

Figuur 3

heid ook kunnen beslissen het project niet uit te voeren en in plaats daarvan de belastingen te verlagen. Dit laatste zou de consumptieve bestedingen hebben aangemoedigd.

Volgens mij moet voor elke overheidsinvestering onderzocht worden wat het alternatief van het desbetreffende project is. In het vervolg van dit artikel wordt deze gedachte nader uitgewerkt.

Alternatieve kosten

Op blz. 17 van het rapport staat:

„, dat langzamerhand een consensus is ontstaan ten gunste van de toepassing van een disconteringsvoet, die aangeeft welke netto-voordelen gerealiseerd zouden kunnen worden bij aanwending van de voor een bepaald project beschikbare middelen in een andere richting (opgeofferde alternatieve opbrengsten; opportunity costs)“.

De werkgroep besteedt verder nauwelijks aandacht aan het zeer belangrijke begrip alternatieve kosten (=opportunity costs).

Toch is het wel van belang om te benadrukken dat alternatieve kosten eigenlijk geen kosten, maar baten zijn. Het zijn de baten die verkregen zouden zijn bij alternatieve aanwending van de produktiemiddelen. Het zijn dus de baten die worden opgeofferd door het project uit te voeren. Bij kosten-batenanalyse geldt de paradox, dat de kosten geen rol spelen, maar dat het alleen gaat om de baten.

Eigen voorstellen

Het behoeft geen betoog dat bovenstaande opmerkingen consequenties kunnen hebben voor de aanbevelingen van de werkgroep. Dit artikel bevat geen nieuwe afgeronde aanbevelingen. Wel wordt hieronder een alternatieve methode aangegeven, die kan worden toegepast t.a.v. de grootheden alternatieve kosten en disconteringsvoet. De werkgroep vergelijkt alternatieve kosten en baten door te disconteren tegen het marginale rendement in de particuliere sector. Deze methode kan echter alleen worden toegepast, als verondersteld wordt dat het alternatief een investering in de particuliere sector is. In andere gevallen dient de methode van de werkgroep te worden aangepast. Ondergetekende is een voorstander voor het afzonderlijk berekenen van de alternatieve kosten en baten en het vergelijken van deze twee grootheden met elkaar. Deze methode, die dus afwijkt van die van de werkgroep, is als volgt.

In de eerste plaats moet worden onderzocht wat het alternatief van het project is. Misschien kan hierbij het schema I tot steun zijn.

Uitgangspunt bij dat schema is dat de wijze van financiering van het project en het feit of de produktiemiddelen al of niet volledig worden benut bepalend zijn voor het alternatief van het project. Uit dit schema blijkt dat bij financiering uit belastinggelden het project niet uitsluitend ten koste gaat van een investering in de particuliere sector. In dit geval is de vooronderstelling waarvan de werkgroep uitgaat weinig reëel.

In de tweede plaats moeten de alternatieve kosten berekend worden. Voor zover het alternatief uit consumptie bestaat zijn de alternatieve kosten gelijk aan het nominale bedrag van de consumptie. Als het alternatief echter een investering in de particuliere sector is, moeten de baten, die deze investering geeft, berekend worden. Voor zover deze baten niet opnieuw geïnvesteerd worden, dient het nominale bedrag ervan genomen te worden. Van de baten, die opnieuw geïnvesteerd zijn, moeten ook weer de baten bepaald worden enz. De bedoeling is dus om alle baten te bepalen, die de investering oplevert. De alternatieve kosten zijn nu gelijk aan de contante waarde van de bovengenoemde baten. Voor bovengenoemde berekeningen zijn formules afgeleid; hiervoor kan het beste Marglin geraadpleegd worden 3).

Schema I

Volledige benutting der produktiemiddelen

<i>financiering uit belastinggelden</i>	<i>financiering uit leningen</i>
---	----------------------------------

<i>alternatief I:</i> gedeeltelijk particuliere consumptie	<i>alternatief II:</i> particuliere investeringen
---	--

gedeeltelijk particuliere investeringen	
---	--

Produktiemiddelen liggen braak

<i>financiering uit belastinggelden</i>	<i>financiering uit leningen</i>
---	----------------------------------

<i>alternatief III:</i> % particuliere consumptie	<i>alternatief IV:</i> geen economische activiteit
--	---

In de derde plaats moet de disconteringsvoet worden bepaald. In het gedeelte „disconteringsvoet“ werd de vraag gesteld welke disconteringsvoet in het punt Z (zie figuur 3) genomen dient te worden. Bij het beantwoorden van deze vraag zijn twee punten van belang. In de eerste plaats dat bij kosten-batenanalyse wordt uitgegaan van de preferenties van de economische subjecten en in de tweede plaats dat getracht wordt om zo dicht mogelijk bij de optimale situatie te komen. Aan beide eisen wordt door de MTV voldaan. Immers, de MTV brengt de preferenties van de economische subjecten tot uitdrukking. Bovendien zullen bij discontering tegen de MTV, die lager is dan het marginale rendement, de investeringen toenemen. Dit laatste houdt in dat we dicht bij het optimum komen. Er ontstaat nu echter een belangrijk probleem. Doordat de overheid disconteert tegen de MTV zal er een scheeftrekking ontstaan tussen de overheidsinvesteringen en de investeringen in de particuliere sector. Dit kan weer recht getrokken worden door de particuliere investeringen te stimuleren. Hierbij kan worden gedacht aan het verlenen van investeringssubsidies en belastingfaciliteiten.

Het grote probleem is het bepalen van de hoogte van de MTV. Ik kan niet aangeven welke waarde deze grootte heeft. Wel kan worden vastgesteld, dat in het punt Z de MTV kleiner is dan het marginale rendement in de particuliere sector. Ook kan gearchitueerd worden dat de MTV lager is dan de individuele tijdvoorkeur. De individuele tijdvoorkeur wordt namelijk bepaald door drie grootheden: de sterftkans van het individu, het afnemende marginale nut van de consumptiegoederen en de zuivere tijdvoorkeur.

Het belangrijkste verschil tussen de twee grootheden wordt veroorzaakt door de sterftkans. Is deze laatste grootte bij een individu altijd groter dan nul, bij de maatschappij mag hij gelijk aan nul worden gesteld, omdat we mogen aannemen dat de maatschappij blijft bestaan. Voor het afnemende marginale nut van de consumptiegoederen geldt dat deze zowel voor de MTV als voor de individuele tijdvoorkeur aan betekenis verliest, omdat de economische groei waarschijnlijk over haar hoogtepunt heen is.

Het blijkt dus dat de hoogte van de MTV grotendeels door de zuivere tijdvoorkeur bepaald wordt. Het is zeer de vraag of deze gelijk aan 10% is.

Tenslotte moeten de contante waarden van de baten en de alternatieve kosten met elkaar worden vergeleken en wordt aan de hand van een beslissingscriterium vastgesteld of het project wel of niet voor uitvoering in aanmerking komt.

T. Zuidema

Inflatie en financiering

PROF. DR. M. P. GANS*

In dit artikel 1) wordt een aantal effecten besproken van de inflatie op de ondernemingsfinanciering. Inflatie beïnvloedt de vermogensbehoefte, de rentabiliteit, de financieringskosten en de financiële structuur van de onderneming. Waar mogelijk wordt getracht deze verbanden te toetsen aan empirisch materiaal.

Zowel theoretische overwegingen als de cijfers lijken de conclusie te rechtvaardigen dat de inflatie leidt tot het vastlopen van het financieringssysteem. Eén van de grondslagen van onze economische orde, t.w. de gedecentraliseerde financieringsbeslissing, komt hierdoor op losse schroeven te staan.

Inflatie en vermogensbehoefte

Voor de meeste ondernemingen geldt dat een stijging van de geldomzet leidt tot een vrijwel evenredige stijging van de behoefte aan vermogen (eigen vermogen en schulden bij elkaar genomen, dus de totale vermogensbehoefte). In vakjargon wordt de verhouding tussen omzet en totaal vermogen aangeduid met de term *omloopsnelheid*.

Bij wijze van illustratie diene dat de omzet van Philips van 1964 t/m 1973 is toegenomen van f. 7,0 mrd. tot f. 22,6 mrd., en het totale vermogen van f. 8,8 mrd. tot f. 24,2 mrd. De omloopsnelheid steeg van 0,80 naar 0,92, doordat de omvang van het totale vermogen iets minder toenam dan de omzet. Zonder verhoging van de omloopsnelheid zou Philips eind 1973 f. 4,0 mrd. meer vermogen nodig hebben gehad.

Uitgaande van een ongewijzigd beleid ligt een dergelijk verband tussen omzet en vermogensbehoefte ook voor de hand. Als de verkoopprijzen en de diverse kostencomponenten in guldens uitgedrukt stijgen, zal dit ook gelden voor de bedragen die nodig zijn voor de financiering van voorraden, afnemers alsmede — zeker na feitelijke vervanging — vaste activa, zoals machines en gebouwen. Het is hierbij niet relevant of de stijging van de omzet haar oorzaak vindt in een stijging van de verkochte hoeveelheden dan wel in die van de verkoopprijzen. In tijden van inflatie zal laatstgenoemde factor normaliter een rol spelen.

Natuurlijk kan de onderneming trachten om onder de vaste relatie tussen omzet en benodigd vermogen uit te komen. Gestreefd kan worden naar het verkorten van krediettermijnen, het terugbrengen van voorraden grondstoffen, produkt-in-bewerking of eindprodukt, met als oogmerk de omloopsnelheid van het vermogen groter te maken. In de praktijk blijken de mogelijkheden hiertoe evenwel beperkt te zijn, omdat dergelijke maatregelen repercussies plegen te hebben op de produktie-efficiency en de afzetmogelijkheden. Zelfs als een wijziging van dit „activa-beleid” resultaten afwerpt zal dit normaliter het toenemen van de vermogensbehoefte ten hoogste kunnen matigen, al kan dit op zich zelf reeds de moeite waard zijn.

Inflatie en rentabiliteit

Alvorens in te gaan op het effect van de inflatie op de rentabiliteit van het in de onderneming werkzame vermogen, volgt eerst een schema van een resultatenrekening.

Omzet (volume x prijs)
Exploitatiekosten (lonen, grondstoffen, verkoop- en algemene kosten)

Exploitatiesaldo
Afschrijvingen

Bruto resultaat („winst” vóór rente en belasting)
Betaalde rente

Winst voor belastingen
Belastingen

Netto winst

Onder invloed van de inflatie stijgen zowel omzet als exploitatiekosten, alsmede — al dan niet met vertraging; dit wordt bepaald door het afschrijvingssysteem dat wordt toegepast — de afschrijvingen. De eerste vraag die rijst is welk effect al deze prijs- en kostenstijgingen hebben op de absolute omvang van het bruto-resultaat. Uiteraard hangt dit, behalve van de toeneming der arbeidsproductiviteit, af van de stijgingspercentages van in- en verkoopprijzen enerzijds, van de fasering van de stijging anderzijds. Als de verkoopprijzen méér en éérder stijgen dan de kosten, dan zal het brutoresultaat een stijging ondergaan, en omgekeerd. Dit betekent dat alle externe factoren, die maken dat de verkoopprijzen minder of later stijgen dan de kosten, een daling van het bruto-resultaat tot gevolg zullen hebben. In het huidige tijdsbestek is een reeks van dergelijke externe factoren op te sommen, zoals:

- vóór-indexatie van de lonen;
- prijscntrole-voorschriften;
- concurrentie uit landen met lagere kostprijzen;
- concurrentie uit overige landen, onder toepassing van „dumping”;
- streven naar verhoging van de arbeidsinkomens-component van het nationale inkomen.

Alleen ondernemingen die in een markt werkzaam zijn, welke mogelijkheden biedt om bovenstaande factoren te compenseren, mede via een verhoging van de arbeidsproductiviteit, zullen erin slagen om een daling van het bruto-resultaat te voorkomen.

* De auteur is buitengewoon hoogleraar voor de ondernemingsfinanciering, Stichting Bedrijfskunde te Delft.

1) Dit artikel is een bewerking van een college voor de Collegedag van de Vereniging van Afgestudeerden der Nederlandse Economische Hogeschool, gehouden op 17 december 1974.

Een tweede vraag is hoe het bruto-resultaat zich zal ontwikkelen *als een percentage van de omzet*, anders gezegd, wat het verloop zal zijn van de *bruto-marge*. Het is uiteraard zeer wel mogelijk dat het bruto-resultaat in guldens uitgedrukt toeneemt, maar niet voldoende om de marge op peil te houden.

Een derde vraag, en dit is in feite de meest essentiële, is hoe het bruto-resultaat zich zal ontwikkelen *in verhouding tot het vermogen* dat nodig was om dit bruto-resultaat te verkrijgen. Dit verhoudingscijfer kan worden aangeduid met de term *bruto-rentabiliteit*:

$$\text{bruto-rentabiliteit} = \frac{\text{bruto-resultaat}}{\text{totaal vermogen}} \times 100\%$$

Als het bruto-resultaat minder stijgt dan het totaal vermogen daalt de bruto-rentabiliteit. Dit begrip vraagt om enkele kanttekeningen.

In de eerste plaats kan de bruto-rentabiliteit worden beschouwd als het produkt van twee factoren die beide hierboven reeds ter sprake zijn gekomen, nl. de omloopsnelheid en de bruto-marge. Dit blijkt uit een andere schrijfwijze van de definitie van bruto-rentabiliteit:

$$\frac{\text{bruto-resultaat}}{\text{totaal vermogen}} = \frac{\text{bruto-resultaat}}{\text{omzet}} \times \frac{\text{omzet}}{\text{totaal vermogen}}$$

De eerste factor is de bruto-marge, de tweede de omloopsnelheid. Indien het nu juist is dat de omloopsnelheid van jaar tot jaar weinig verandering pleegt te ondergaan, dan wordt de wijziging van de bruto-rentabiliteit op korte termijn vooral bepaald door veranderingen in de bruto-marge.

In de tweede plaats wordt opgemerkt dat in het vak financiering nog een ander rentabiliteitsbegrip wordt gehanteerd, nl. de *netto-rentabiliteit*. Dit is de netto-winst als een percentage van het eigen vermogen. Deze netto-rentabiliteit is een maatstaf voor de winstgevendheid — nadat de verstrekkers van leningen en kredieten, alsmede de fiscus betaling hebben ontvangen — van het eigen vermogen van de onderneming. Dit bestaat uit aandelenkapitaal en reserves, voor zover ontstaan uit ingehouden winst, aandelenemissies tegen een koers hoger dan de nominale waarde van de aandelen (agio-reserve) en herwaardering van activa.

Een derde kanttekening is dat de netto-rentabiliteit van een onderneming wordt beïnvloed door de verhouding tussen de bruto-rentabiliteit en het rentepercentage dat over het geleende geld is verschuldigd. Dit geldt bij iedere belastingvoet. Als de bruto-rentabiliteit hoger is dan dit rentepercentage, leidt financiering met vreemd geld tot een hogere netto-rentabiliteit dan financiering zonder vreemd geld. Maar als de rente hoger is dan de bruto-rentabiliteit, dan doet schuldfinanciering de netto-rentabiliteit dalen. Bovendien zal bij iedere *daling* van de bruto-rentabiliteit de netto-rentabiliteit sterker dalen als er met schulden werd gefinancierd dan indien dit niet het geval zou zijn geweest. In de appendix worden deze stellingen met enkele cijfervoorbeelden geïllustreerd.

Een daling van de bruto-rentabiliteit heeft derhalve een meer dan evenredig effect op de netto-rentabiliteit in het geval van schuldfinanciering, zeker als tegelijkertijd een stijging van de rentestand optreedt! Hoe is het nu in feite met de bruto-rentabiliteit van de Nederlandse onderneming gesteld? Helaas zijn hierover bij mijn weten geen onderzoeken gedaan — al zou zulks zeker aan de hand van jaarverslagen mogelijk zijn 2). Wel heeft het Centraal Planbureau in 1973 cijfers gepubliceerd over het „rendement” in een aantal bedrijfstakken en voor alle bedrijven. Dit rendementsbegrip verschilt echter in belangrijke mate van het begrip bruto-rentabiliteit zoals dat hierboven werd gedefinieerd. In de eerste plaats omvat het in de teller niet alleen netto-winst, belastingen en rentelasten, maar eveneens de afschrijvingen. In de tweede plaats is het „totale vermogen” uit onze definitie door het CPB benaderd „met

het produkt van bruto-kapitaal-coëfficiënten, produktie-omvang en investeringsprijsniveau. Dit is dan echter een zuiver hypothetische becijfering van de vervangingswaarde van de kapitaalgoederenvoorraad”, aldus het Centraal Planbureau. Op deze wijze worden cijfers verkregen die qua absoluut niveau niet vergelijkbaar zijn met de bruto-rentabiliteit, maar die desalniettemin qua *verloop* hieromtrent een indicatie kunnen geven 3).

Tabel 1. Rendement per bedrijfstak 1969 en 1973 (1964/68 = 100)

	1969	1973
Landbouw, bosbouw, visserij	127	70
Nijverheid (excl. bouwnijverheid)	108	90
Diensten	102	87
Bedrijven	102	90

Bron: Centraal Planbureau.

Uit de tabel volgt dat het rendement zich in 1969 nog op een hoger niveau bevond t.o.v. de basisperiode, maar dat tot 1973 een daling voor alle bedrijven met bijna 12% heeft plaatsgevonden.

Inflatie en financieringskosten

Geconstateerd kan worden dat bij persistente inflatie een stijging optreedt van de rentestand. Zo bedroeg het rendement op staatsobligaties in 1957 gemiddeld 3,8%, in 1965 was dit 5,5%, in 1969 7,5% en in 1973 7,8%, terwijl dit gemiddelde in 1974 op ca. 10% kan worden getaxeerd. Een verklaring hiervoor, die reeds door Irving Fisher 4) werd gegeven, is dat beleggers in de rente gecompenseerd wensen te worden voor het koopkrachtverlies dat zij bij inflatie lijden door belegging in nominale waarden. De pendant hiervan is dat zij, die schulden aangaan, profiteren van de inflatie en dus best in staat zijn van die inflatiewinst (een deel) aan de geldgevers af te staan. Degene die dit artikel ten einde leest zal ontdekken dat schrijver deze te stelling dat een debiteur per definitie van inflatie profiteert geenszins in haar algemeenheid kan aanvaarden. Ook indien scepticisme in dit opzicht gerechtvaardigd is, doet dit nog niets af aan de opvatting dat inflatie leidt tot een *verhoging van de rendementseis van beleggers*, eventueel dan los van de geschiktheid van de debiteur om aan die rendementseis te voldoen.

Over het verband tussen inflatie en rentestijging zijn, ook in Nederland, verschillende econometrische onderzoeken gedaan. Tabel 2 is ontleend aan een artikel van Nieuwenburg en Leemreize 5).

Tabel 2. Overzicht van de resultaten van verschillende econometrische onderzoeken over het verband tussen inflatie en rentestand

Onderzoeker	Effect op rentestand van 1 punt prijsstijging	Na ... kwartalen
Fase	0,6 punt	vier
Driehuis	0,45 punt	vijftien
Nieuwenburg/Leemreize ...	0,15 punt	vijftien

Bron: *Economisch Kwartaaloverzicht*, Amsterdam-Rotterdam Bank NV, maart 1974, blz. 7.

2) In een jaarlijkse bijlage van *NRC Handelsblad* „Ondernemen” (zie de editie van 22 oktober 1974) is o.a. de „basisrentabiliteit” van ruim 100 Nederlandse ondernemingen gepubliceerd. Dit is het bruto-resultaat (excl. bijzondere baten) als een percentage van het z.g. gebonden vermogen. Het gebonden vermogen is het totale vermogen verminderd met renteloze, kortlopende schulden (o.a. leverancierskrediet, belastingschuld). Aangezien geen totaal- of groepscijfers worden verstrekt is het helaas moeilijk het resultaat van jaar tot jaar te volgen.

3) Vergelijk *De Nederlandse economie in 1973*, blz. 122 e.v. en *Centraal Economisch Plan 1973*, blz. 140 e.v.

4) Irving Fisher, *The theory of interest*, New York, 1930.

5) C. K. F. Nieuwenburg en H. J. Leemreize, *De kapitaalmarktrente in Nederland*, *Economisch Kwartaaloverzicht*, Amsterdam-Rotterdam Bank NV, maart 1974.

Hoewel de onderzoekers tot verschillende uitkomsten zijn gekomen qua omvang en vertraging van het inflatie-effect, blijkt er qua richting eenstemmigheid te bestaan: de rentestijging kan inderdaad (ten dele) worden verklaard uit de inflatie.

Voor de financiering van de onderneming heeft dit een aantal consequenties. In de eerste plaats zal menige onderneming in de huidige constellatie worden geconfronteerd met een daling van bruto-marge en bruto-rentabiliteit. Bovendien leidt de inflatie ook nog tot een stijging van de rentekosten. De combinatie van deze factoren zet de netto-rentabiliteit van de onderneming die met schulden financiert extra onder druk. De *geschiktheid* van de onderneming om zich met schulden te financieren neemt derhalve uit rentabiliteits oogpunt af. Een tweede gevolg van de stijging van de rente is dat *alle* rendementseisen omhoog gaan, niet alleen die met betrekking tot belegging in nominale waarden. Bij een gelijkblijvende winst per aandeel dalen hierdoor de koersen van aandelen. Dit is niet alleen onplezierig voor aandeelhouders, maar het belemmert bovendien de onderneming bij het uitgeven van nieuwe aandelen.

Een verhoging van de rendementseis van aandeelhouders betekent in de praktijk dat de z.g. koerswinstverhouding 6) in tijden van inflatie een dalende trend zal vertonen. Tenzij de winst per aandeel met een even groot percentage stijgt als de koerswinstverhouding daalt onder invloed van de verhoging der rendementseis, zal de aandelenkoers een daling vertonen. Dat aandelen niet zonder meer, zoals de legende tot voor kort leerde, een soort automatische bescherming bieden tegen inflatie, hebben wij de laatste jaren kunnen ervaren. Op basis van 1963 = 100 stond de algemene ANP-CBS-beurswaarde-index in november 1973 op 76,4. De aandeelhouders onder ons zijn dus niet slapende rijk geworden.

Theoretische conclusies

De inflatie gaat voor menige onderneming gepaard met een daling van bruto-marge en bruto-rentabiliteit. Op basis van CPB-gegevens kan worden gesteld dat voor het bedrijfsleven als geheel van een daling sprake is, al zijn er ondernemingen die zich hieraan kunnen onttrekken. De inflatie gaat bovendien gepaard met hogere rendementseisen van hen die hetzij in guldensleningen hetzij in aandelen beleggen.

Tenslotte leidt inflatie tot een toeneming van de vermogensbehoefte. Wordt hierin voorzien door rentedragende schulden op te nemen dan leidt de combinatie van dalende bruto-rentabiliteit en stijgende rente tot een druk op de netto-rentabiliteit. Dezelfde rentestijging leidt evenwel tot lagere koerswinstverhoudingen en lagere aandelenkoersen, zodat uitbreiding van het eigen vermogen via aandelen-emissies ernstig wordt bemoeilijkt.

Voor zover het de onderneming niet gelukt om in de stijgende vermogensbehoefte te voorzien door het uitgeven van nieuwe aandelen, zal dit moeten geschieden door:

- a. vergroting van de ingehouden winst en/of
- b. herwaardering van activa.

Het eerste alternatief kan worden bereikt door vermindering van het uitkeringspercentage (uitkering van dividend in aandelen in plaats van in contanten vindt in Nederland veelvuldig toepassing) dan wel door vergroting van de nettowinst. Herwaardering van in prijs gestegen activa is het tweede alternatief, maar hierbij dient wel te worden bedacht dat rekening moet worden gehouden met (latente) belastingclaims, terwijl een hogere waardering van activa tevens meebrengt dat de afschrijvingen een dienovereenkomstige verhoging dienen te ondergaan, zonder dat de fiscaal afschrijvingen op basis van de hogere waardering zal erkennen 7). De zichtbare netto-rentabiliteit daalt dus bij herwaardering zowel onder invloed van de stijging van het eigen vermogen als ten gevolge van een lagere nettowinst.

Tenslotte bedenke men nog, dat, bij een jaarlijkse stijging van de vermogensbehoefte van 10% à 15%, ook het eigen vermogen met dit percentage zal moeten toenemen wil de verhouding eigen vermogen : schulden gelijk blijven. Zelfs als geen cent aan dividend wordt uitgekeerd zou de netto-rentabiliteit dus 10% à 15% moeten bedragen om zonder aandelen-emissie de financiële structuur van de onderneming te handhaven. In feite is het uitkeringspercentage van Nederlandse ondernemingen ongeveer 50% 8), zodat de netto-rentabiliteit bij de gemaakte veronderstellingen 20% à 30% zou moeten bedragen. In werkelijkheid was de netto-rentabiliteit bij de Nederlandse beursondernemingen (excl. financiële instellingen) in 1972 slechts 7%.

Deze constellatie leidt vrijwel onherroepelijk tot de noodzaak om in de toeneming der financieringsbehoefte te voorzien door het opnemen van schulden, hoe ook de verhouding tussen bruto-rentabiliteit en financieringskosten moege zijn.

Inflatie en de Nederlandse beursonderneming

De lezer van dit betoog zal al dan niet onder de indruk zijn van het lot dat de onderneming in tijden van inflatie uit financierings oogpunt is beschoren, maar zal zich hoe dan ook afvragen of met cijfers kan worden aangetoond dat de geschetste theorie in overeenstemming is met de praktijk.

Het Centraal Bureau voor de Statistiek publiceert in haar *Maandstatistiek voor het Financieuzen* vanaf 1965 interessante gegevens over die Nederlandse ondernemingen, waarvan de aandelen ter beurze zijn genoteerd. Men zou wensen dat van het doorploegen der jaarverslagen gebruik werd gemaakt om de gegevens wat vollediger te maken, maar de erkentelijkheid over wat gedaan wordt prevaleert.

Tabel 3 geeft een samenvatting van de gegevens inzake de gezamenlijke beursondernemingen, evenwel met uitzondering van de financiële instellingen 9), voor een drietal jaren, nl. 1965 en 1972 (het eerste en het laatste jaar waarvoor zij beschikbaar zijn) en als tussenliggend jaar 1969. Dit tussenliggende jaar is gekozen omdat zich sedertdien een absolute daling van de winst heeft voorgedaan, welke in de jaren 1970 t/m 1972 bedroeg: 6,1%, 1,9% en 2,3%.

Tabel 3. Enkele financiële gegevens van Nederlandse „beursondernemingen”, excl. financiële instellingen

	1965	1969	1972
Totaal vermogen a)	62.859	92.890	117.587
waarvan:			
Eigen vermogen a) b)	36.906	47.745	50.860
Eigen vermogen als % totaal	59%	51%	43%
Netto-winst a)	2.624	3.977	3.550
Netto-rentabiliteit	7,1%	8,3%	7,0%
Cash flow c) minus uitgekeerd dividend a)	4.207	6.580	6.953

a) In mln.gld.

b) Incl. minderheidsbelang.

c) Netto-winst plus afschrijvingen.

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek.

In een periode, waarin de prijsindex voor de gezinsconsumptie toenam met 60%, terwijl de regelingslonen voor

6) De koerswinstverhouding (= koers : winst per aandeel) is het omgekeerde van de winst als een percentage van de koers, en dit is de z.g. „earnings yield”, naast het dividendrendement (dividend als een percentage van de koers) een norm voor het rendement. Een hogere eis inzake de „earnings yield” is identiek met een lagere koerswinstverhouding.

7) Dit betekent dat de cash flow geen verandering ondergaat, doordat de netto-winst evenveel daalt als de afschrijvingen stijgen.

8) *Maandstatistiek voor het Financieuzen*, 1974, blz. 185.

9) De financiële instellingen zijn buiten beschouwing gebleven, omdat zij enerzijds met relatief weinig eigen vermogen kunnen werken en anderzijds een relatief sterke groei van het totale vermogen manifesteren. Hierdoor hebben zij een „verstoring” effect bij de verificatie van het inflatie-effect.

volwassenen ruimschoots verdubbelden, vertoende ook het balanstotaal van de gezamenlijke niet-financiële beursondernemingen vrijwel een verdubbeling. Het eigen vermogen nam evenwel slechts toe met een kleine 40%, zodat zich in de financiële structuur van de ondernemingen een duidelijke verschuiving heeft voltrokken. Er wordt met relatief minder eigen vermogen gewerkt, en met relatief meer schulden.

In de periode 1965-1969 heeft dit echter geen nadelige gevolgen gehad voor de netto-rentabiliteit, deze liep zelfs op van 7,1% tot 8,3%. Van 1969-1972 evenwel is de rentabiliteitsvoortgang van de voorafgaande jaren geheel ongedaan gemaakt. De netto-winst is zelfs, absoluut gezien, gedaald, zodat de winst per aandeel moet zijn afgenomen. Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek bedroeg deze per f. 1.000 nominaal aandelenkapitaal in 1972 f. 419, tegen f. 505 in 1969 en f. 379 in 1965 10).

Op het eerste gezicht lijkt de ontwikkeling in de tweede subperiode de „theorie van de financiering bij inflatie” te bevestigen, en die in de eerste subperiode hiermee in strijd te zijn, weliswaar niet wat betreft de verschuiving in de financiële structuur, maar wel inzake de netto-rentabiliteit. De verklaring hiervoor zal kunnen worden gezocht in de ontwikkeling van de bruto-rentabiliteit: uit tabel I is gebleken dat volgens de berekeningen van het Centraal Planbureau de rendementen zich in 1969 nog bevonden boven het gemiddelde niveau van de periode 1964/1968, terwijl zij eerst daarna op een lager niveau zijn gekomen. Denkbaar is ook dat het effect van de stijgende rentestand eerst na verloop van een aantal jaren zijn invloed op de netto-rentabiliteit volledig doet gevoelen, voor zover de rentevoet van (middel)-lange leningen niet onmiddellijk wordt aangepast.

Een enkel woord nog over het verloop van de cash flow. Deze is, vergeleken met de netto-winst, ook in de tweede subperiode blijven toenemen. Er moge minder zijn verdiend, er werd echter ruimschoots meer afgeschreven. Men dient zich evenwel te realiseren dat deze cash flow kan worden beschouwd als een maatstaf voor de capaciteit van een onderneming om haar schulden, indien nodig of gewenst, af te lossen. In tabel 4 is de cash flow uitgedrukt als een percentage van de lange en korte schulden van de niet-financiële instellingen.

Tabel 4. Cash flow en schulden van Nederlandse „beursondernemingen”, excl. financiële instellingen.

	1965	1969	1972
Lange en korte schulden a) (in mln. gld.)	21.880	38.362	56.627
Cash flow b) (in mln. gld.)	4.207	6.580	6.953
Cash flow als % schulden	19,2%	17,1%	12,3%

a) Excl. voorzieningen.

b) Minus betaald dividend.

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek

Duidelijk blijkt dat de absolute stijging van de cash flow gepaard gaat met een uitgesproken daling van de aflossingscapaciteit.

Samenvatting

In totaal bezien lijken de cijfers een bevestiging te zijn van de conclusies die op theoretische overwegingen werden getrokken, waarbij erop wordt gewezen dat de beursondernemingen ruim 40% representeren van het door alle Nederlandse NV's en BV's geplaatste aandelenkapitaal 11). De capaciteit van de Nederlandse onderneming om zich met schulden te financieren neemt onder invloed van een dalende bruto-rentabiliteit, stijgende rentelasten en een in onvoldoende mate toenemende cash flow niet toe, maar af. De netto-rentabiliteit staat onder druk, en daarmee de mogelijkheid om in de toeneming van de financieringsbehoefte te voorzien door een uitbreiding van het eigen vermogen, het-

zij door winsthouding, hetzij door uitgifte van nieuwe aandelen, waarvan de koersen te lijden hebben onder stijgende rendementseisen en een druk op de winst per aandeel. Herwaardering van activa leidt weliswaar tot een vergroting van het eigen vermogen, maar tot een verlaging van de netto-rentabiliteit, zonder dat de cash flow stijgt, zolang de fiscus hogere afschrijvingen niet erkent.

Kortom, de financiering van de onderneming is in een impasse geraakt.

M. P. Gans

Literatuur

F. W. C. Blom, Inflatie is funest voor financiering van onderneming, *NRC Handelsblad*, Speciale Bijlage, 22 oktober 1974.

A. Bothof, Financiering van de onderneming in de toekomst, *ESB*, 1974, no. 2943.

M. P. Gans, *Inflatie en vermogensstructuur*, Oratie Rotterdam, Deventer 1966.

L. Traas, Inflatie en financiering, *Bedrijfskunde*, vol. 46, no. 1.

Appendix

Cijfervoorbeelden inzake verband tussen bruto-rentabiliteit, financiële structuur, rentevoet en netto-rentabiliteit

We gaan uit van de volgende veronderstellingen

Onderneming	A	B	C
Eigen vermogen in gld.	100	50	50
Vreemd vermogen in gld. (schulden)	0	50	150

Hierbij worden de volgende situaties onderscheiden:

Situatie	I	II	III	IV
Bruto-rentabiliteit	15	10	15	10
Rentevoet vreemd vermogen	10	10	12	12
Belastingpercentage	50	50	50	50

Tabel 5. Berekening van de netto-rentabiliteit, voor de verschillende ondernemingen en situaties

Situatie	I		II		III		IV		
	A	B	A	B	A	B	A	B	C
Onderneming									
Bruto-resultaat	15	15	10	10	15	15	10	10	20
Rente	—	5	—	5	—	6	—	6	18
Winst voor belasting	15	10	10	5	15	9	10	4	2
Belasting	7½	5	5	2½	7½	4½	5	2	1
Netto-winst	7½	5	5	2½	7½	4½	5	2	1
Netto-rentabiliteit ...	7½%	10%	5%	5%	7½%	9%	5%	4%	2%

Situatie I

De netto-rentabiliteit bij B is hoger dan bij A, daar financiering, met schulden de netto-rentabiliteit verhoogt als de bruto-rentabiliteit hoger is dan de rentevoet.

Situatie II

a. De netto-rentabiliteit is gelijk met of zonder schuldfinanciering (bruto-rentabiliteit = rentevoet).
b. T.o.v. situatie I zakt de netto-rentabiliteit meer bij B dan bij A, daar de rentelasten zijn gefixeerd („hefboom-effect”).

Situatie III

Het effect van rentestijging op de netto-rentabiliteit is vergelijkbaar met een daling van de bruto-rentabiliteit.

Situatie IV

Bij C ziet men het gecombineerde effect van een toeneming der vermogensbehoefte, een relatieve vermeerdering van schulden, een

10) Aangezien deze cijfers niet zijn gecorrigeerd voor claim-emissies en uitkeringen in aandelen heeft de vergelijking slechts een beperkte betekenis.

11) *Maandstatistiek voor het Financieezweden*, jaargang 1974, blz. 181.

Vermogensherverdeling ?

PROF. DR. A. KOLNAAR

Reeds geruime tijd staat de vermogensaanwasdeling in Nederland in de belangstelling. De regering kwam zelfs met het voorstel de vermogensherverdeling als onderdeel van de economische politiek te beschouwen. In dit artikel beschrijft Prof. Kolnaar, hoogleraar economie aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg, het recente verloop van de vermogensverhoudingen. Hij komt onder meer tot de conclusies dat het a. niet zal meevallen, de door de werknemers gevormde vermogens via pensioenen en levensverzekeringen waardevast te houden en b. niet duidelijk is wie mag beslissen waarvoor het maatschappelijke vermogen wordt benut.

Inleiding

In een op privé-eigendom gebaseerde maatschappij vormt de vermogensverdeling een van de centrale sociale problemen. Als de oorspronkelijke kapitaal-eigenaren steeds meer vermogens accumuleren en de bezitsloze werknemers niet sparen, zal zich op het eerste gezicht een groeiende vermogensongelijkheid aftekenen. Dat dan de mogelijkheden van herverdelingen in deze sfeer een geregelde belangstelling genieten is vanzelfsprekend en bovendien terecht. In ons land is aan de hiermee samenhangende vragen meermalen aandacht besteed, onder andere in het SER-rapport over de vermogensaanwasdeling in 1968, of van veel vroegere datum in de publicaties van bijv. Ch. Glasz ter zake 1).

Nu recentelijk de vermogensherverdeling naast de afroaming van „overwinsten” (wat dat ook zijn moge) als een onderdeel van de economische politiek van onze regering opnieuw aan de orde is gesteld, rijst de vraag, wat de eventuele opbrengsten van een herverdeling zijn. Wie het elan beschouwt, waarmee deze plannen naar voren worden gebracht, moet de indruk krijgen dat het om erg veel gaat. Wie zich de berekeningen daaromtrent uit vroegere jaren herinnert, zal zich misschien verbaasd afvragen hoe dat dan wel mogelijk is.

daling van de bruto-rentabiliteit en een stijging van de rentestand. Helaas is het voorbeeld realistischer dan men zou willen geloven.

Een algemene formule, voortvloeiend uit de gehanteerde definities en het resultatenschema, luidt: netto-rentabiliteit =

$$\left(1 - \frac{t}{100}\right) \frac{rTV - iVV}{EV} = (1-t) \left\{ r + (r-i) \left(\frac{TV-EV}{EV} \right) \right\}$$

waarin:

- t = belastingpercentage (als belastingvoet = 50%, dan is t: 0,50)
- r = bruto-rentabiliteit (percentage)
- i = rentevoet schulden (percentage)
- TV = totaal vermogen = balans totaal
- VV = schulden
- EV = eigen vermogen.

Wie vanuit een misschien al te grote gewenning aan wat in vroegere jaren gebruikelijk was, vraagt hoe het plan van de campagne van de betrokkenen eruit ziet waarin het antwoord op zulke vragen mogelijk te lezen staat, komt tot de ontdekking dat zo'n plan van regeringswege niet is gepubliceerd, noch met de sociale partners in goed overleg is doorgesproken. In dit artikel zal getracht worden het feitelijke, recente verloop rond de vermogensverhoudingen te schetsen.

Maatschappelijke en private vermogens

Onder economen is het gebruikelijk een onderscheid te maken tussen het actieve gemeenschappelijke of maatschappelijke vermogen en het passieve vermogen. Het totale vermogen in een land wordt gevormd door de kapitaalgoederen-voorraad, nl. de optelsom van machines, bedrijfsgebouwen, dijken, wegen en wat dies meer zij. Dit produktieve vermogen speelt een belangrijke rol in de totale voortbrenging van een land, dus bij de totstandkoming van het nationale inkomen. Het is gevormd door de investeringen van bedrijven en de overheid, en bestaat uit gemeenschappelijke en passieve vermogens.

De term passieve vermogens wordt gereserveerd voor de persoonlijke vermogenstitels van particulieren zoals aandelen, obligaties, woningbezit enz. Het passieve vermogen geldt als een arbeidsloze inkomensbron voor de kapitaal-eigenaren. Juist daarin is het aantrekkelijke ervan gelegen. Vermogen dat niets opbrengt is niets waard. In de vragen rond de vermogensverdeling speelt het passieve vermogen een centrale rol. Herverdeling van het gemeenschappelijke vermogen heeft sociaal-economisch weinig zin: het zou een vestzak-broekzak-politiek zijn.

Afgezien van een abrupte socialisatie of onteigening kan een herverdeling van het passieve vermogen slechts gaan langs de weg van de herverdeling van de eruit voortvloeiende arbeidsloze inkomens. In de discussies hieromtrent is er steeds van uitgegaan dat aan de oorspronkelijke kapitaal-eigenaren een redelijke beloning over het door hun geïnvesteerde vermogen moest blijven toevallen. Wat in dit kader redelijk of rechtvaardig is blijft voor mij een open vraag, maar gezien de feitelijke ontwikkelingen zoals deze hierna geschetst zullen worden, lijkt zij alleen nog maar academisch van aard.

Aandelen en dividenden

Onder het passieve vermogen neemt het aandelenbezit een belangrijke plaats in. Officiële gegevens hierover zijn van minder goede kwaliteit dan wij mogelijk zouden wensen. (Voor

1) Prof. Dr. C. H. Glasz, *Nieuwe vermogensverhoudingen*, Dies-rede NEH, Stenfert Kroese NV, Leiden, 1958 of Tien jaar ontwikkeling van de vermogensstructuur in de Herstelbankbundel *Tien jaar economisch leven in Nederland*, Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage, 1955.

het maatschappelijke vermogen geldt dit overigens in nog veel sterkere mate). De dividendinkomens zijn slechts indirect via de opbrengsten van de dividendbelasting te achterhalen, enkele sporadische gegevens in de inkomens- en vermogensstatistieken van het CBS daargelaten.

In tabel 1 zijn de dividendinkomens voor enkele jaren weer gegeven. In verhouding tot de productie van bedrijven tegen factorkosten als wel in verhouding tot de bedrijfswinsten neemt het aandeel ervan af in de naoorlogse jaren, nadat ten opzichte van de periode voor de tweede wereldoorlog reeds een sterke teruggang is opgetreden 2). De gegevens zijn ontleend aan de nationale rekeningen van het CBS.

Tabel 1. Dividenden

Jaar	Divid.belasting (mln. gld.)	Belasting-tarief	Dividenden (mln. gld.)	Dividenden in % prod. factorkosten	Dividenden in % netto bedrijfs-winsten
1954.....	93	15%	620	3,3	12,9
1958.....	164	15%	1093	4,3	18,8
1962.....	134	15%	893	2,6	11,8
1966.....	384	25%	1536	3,0	16,8
1970.....	492	25%	1968	2,5	14,6
1973.....	506	25%	2023	1,8	10,9

In tabel 1 wordt, onder netto-bedrijfswinst het overig inkomen van bedrijven verstaan, verminderd met de toegerekende inkomens van zelfstandigen en met de vennootschapsbelastingen. Volgens de uitgevoerde berekeningen zijn de aandeelhouders er niet in geslaagd hun relatieve inkomens-aandeel, noch in procenten van de productie noch in die van de winsten te handhaven. Daarbij zij aangetekend dat het hier gaat om bruto-dividenden. Gezien het gestegen tarief van de dividendbelasting en van de (progressieve) inkomstenbelasting zal deze tendentie voor de netto-dividenden na belasting nog sterker zijn. Een veelbetekenende aanwijzing omtrent de macht van deze groep, ondanks de populaire verhalen over hun invloed via de bedrijfsdirecties en het hoger personeel als hun z.g. „vazallen"! Het is bovendien een eerste aanwijzing omtrent de maatschappelijke betekenis van het aandelenbezit als passief vermogen.

Het in tabel 1 naar voren komende beeld kan verder worden ontwikkeld met behulp van tabel 2. Daarin is aan de hand van de winststatistieken van het CBS weergegeven wat het gemiddelde rendement (weer vóór belasting) van aandelen in de achter ons liggende periode heeft gedaan; hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen de nominale en de reële cijfers.

Uit tabel 2 blijkt het nominale rendement zich te handhaven, terwijl het reële rendement op aandelen negatief is geworden 3). De stabilisering van het nominale rendement ging daarbij ten koste van vermogensverliezen, daar de koersen sinds 1965 ook incl. „stocks" afbrokelden. Informaties daaromtrent geeft de Algemene Beursindex welke gepubliceerd wordt in de *Maandstatistiek Financiewezen* van het CBS: in juni 1974 is volgens deze index de beurswaarde zelfs 6 punten lager dan in 1963, ondanks de inflatie. Men kan hieruit opmaken dat het aandeel van dit passieve vermogen in ons totale vermogen moet zijn teruggelopen; de opstellingen in tabel 2 geven bovendien aan dat het aandelenbezit als reële inkomensbron totaal is gedegradeerd. Een inkomensbron, die reël gezien geen positieve beloningsvoet meer oplevert, heeft zijn betekenis verloren. De kapitalisten hebben het evoluerende kapitalisme niet kunnen overleven: reël gezien is er geen passief vermogen in de vorm van aandelenbezit meer. Wat dat betreft is er dus alleen nog gemeenschappelijk vermogen.

Met de bovenstaande cijferopstellingen en de daaruit voortvloeiende gevolgtrekkingen is raadselachtig wat in deze vermogenssfeer nog moet worden hervorderd. Bij constante koersen zou het dividend in 1973 ongeveer moeten worden verdubbeld, ten koste van bijv. de ingehouden winsten om de oude kapitaal-eigenaren de „redelijke" reële beloning van 0%

Tabel 2. Het gemiddelde rendement van Nederlandse ter beurze genoteerde gewone aandelen

Jaar	Gemiddelde koers	Dividend (verstrekken boekjaar, in %)	Gem.rendement (nominale, in %)	Prijismutatie van cons. goederen	Reël rendement a)
1954.....	255	11,3	4,4	3,9	0,5
1958.....	352	14,6	4,1	1,6	2,5
1962.....	502	18,1	3,6	2,6	1,0
1966.....	372	19,4	5,2	5,4	-0,2
1970.....	463	22,4	4,8	4,5	0,3
1971.....	—	—	4,7 b)	8,1	-3,4
1973.....	—	—	4,3 b)	9,0	-4,7

Bron: Winststatistieken 1964 en 1970, CBS.

a) Berekend uit Gemiddeld rendement en prijsmutatie van Consumptiegoederen.

b) Bron: *Maandstatistiek Financiewezen*, CBS, 1974, blz. 559.

te geven (vóór belasting, na belasting blijft zij dan nog negatief). Ik neem aan dat dit met de huidige vermogensherverdelingsplannen niet wordt beoogd. Anderzijds kan ik ook niet geloven dat het doel van deze plannen het overhevelen van reële negatieve, passieve vermogens naar de werknemers is, want dan zou men deze groep met inkomensverlagen opzadelen. Maar dan blijven nog maar twee mogelijkheden over: óf de waarheid ligt in het midden hetgeen impliceert dat de ideeën wel worden gelanceerd zonder dat men ze ook uit wil voeren, óf de plannenmakers beseffen niet wat ze precies voorstellen.

Het is niet moeilijk om na te rekenen dat het met de bezitters van rentedragende vermogenstitels als obligaties niet veel beter gesteld is dan met de aandeelhouders. Voor zover de reële beloningsvoet van deze titels — hoewel inmiddels zeker na belasting ook negatief — iets hoger uitvalt dan die van de aandelen zou men kunnen spreken van uitbuiting van de ene vermogensbezitter door de andere. Maar daar worden we in het kader van de vermogensherverdeling ook niet veel wijzer van.

Slot

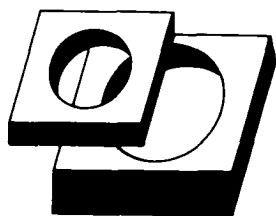
Het zal in ons land een hele toer zijn om de door de werknemers gevormde vermogens via pensioenen en levensverzekeringen waardevast te houden. Dit gezien de ontwikkelingen bij de passieve vermogens in de vorm van aandelen. De laatbedoelde inkomensbron moet immers inmiddels als een negatieve worden gekwalificeerd. Daardoor valt er in het vlak van de vermogensherverdeling vooralsnog ook niets meer te bereiken: er is alleen nog maar gemeenschappelijk vermogen.

Open blijft de kwestie wie mag beslissen over de aanwendingsrichting van dat maatschappelijk vermogen en de aanwas ervan. Een principiële zaak kan daarvan, juist omdat het om gemeenschappelijk vermogen gaat, nauwelijks worden gemaakt. Integendeel, meer dan ooit is de kwestie van belang op basis van welke criteria beslist gaat worden. Het aanwijzen van degenen die met zulke criteria uitgerust de investeringsbeslissing uiteindelijk gaan nemen zal via goede selectieprocedures moeten geschieden. Of een tot nivellieren neigende democratie zo'n selectiesysteem kan vervangen is zeer twijfelachtig, al was het alleen maar omdat de goeden dan minder kansen hebben om met hun kwaliteiten ontdekt te worden. Vanzelfsprekend staat de noodzaak van een democratische controle achteraf buiten kijf.

A. Kolnaar

2) De „dividendinkomensquote" lag in 1938 nog op ongeveer 4,5% (incl. tantièmes). Zie bijv. Prof. Ch. Glasz, *Nieuwe vermogensverhoudingen*.

3) Rekening houdend met een gezamenlijke dividend- en inkomstenbelasting van 50% over het nominale rendement worden positieve netto reële rendementen in de naoorlogse periode bijna helemaal niet meer aangetroffen.

De YF 16, maar wat nu?

DRS. N. C. M. VAN NIEKERK

De stuurgroep van deskundigen uit België, Denemarken, Noorwegen en Nederland heeft de YF 16 van General Dynamics aanbevolen als opvolger van de nu in gebruik zijnde starfighter; de F 104 G. Een definitieve beslissing is daarmee nog niet gevallen, maar bij de huidige stand van zaken is het onwaarschijnlijk dat de bewindslieden van Defensie van de betreffende landen dit advies niet zullen volgen. Betekent dit, dat als het parlement zijn fiat aan de aankoop heeft verleend, deze zaak verder aan de regering moet worden overgelaten? Wij menen van niet. Met de wijze waarop aan dit besluit uitvoering zal worden gegeven, zijn zulke grote financiële belangen gemoeid dat ook het verdere verloop de aandacht van het parlement – en dan niet alleen van de defensiespecialisten – en van de publieke mening behoort te houden. Dat geldt met name voor de wijze waarop de afsluiting van de contracten gaat plaatsvinden.

Het belang van investeringsprojecten

De vervanging van de F 104 G heeft in brede kring veel aandacht gehad. Te recht, want volgens ramingen in de *Defensienota* is er een bedrag van f. 2,3 mrd. mee gemoeid 1). Minder bekend is, dat de vervanging van de „oude” starfighter maar een onderdeel is van het totale investeringsprogramma van Defensie, waarbij volgens de *Defensienota* voor de jaren 1974 tot 1984 een bedrag van ruim f. 17 mrd. is gemoeid (in constante prijzen van 1974) 2). De uitgaven van de belangrijkste investeringsprojecten worden geraamd, zoals in tabel 1 is aangegeven 3).

Besluitvorming

Dat de internationale stuurgroep uiteindelijk de YF 16 heeft gekozen, wekt niet zo'n verbazing. Vanuit internationaal-politiek en militair-technisch oogpunt hebben de Amerikaanse toestellen YF 16 en YF 17 bij de luchtmacht-deskundigen vanaf het begin de voorkeur gehad. Het is jammer dat er over de vorm waarin het afwegingsproces is gegoten en het criterium waarmee de alternatieven zijn vergeleken, zo weinig naar buiten is gekomen.

Nu is dat ook een uiterst gecompliceerde zaak. Ervaringen in de Verenigde Staten hebben geleerd dat een zuivere afweging van voor- en nadelen of, meer toegespitst, van kosten en opbrengsten, ernstig kan worden vertroebeld. Dat heeft dan met name betrekking op het

Tabel 1. Belangrijkste investeringsprojecten van het Ministerie van Defensie a)

	1974/1978	1979/1983
S-fregatten (1e, 2e en 3e serie) . . .	805	1.336
Opvolger F 104 G (excl. bijkomende kosten)	570	1.550
Vervanging Centuriontank		698
Vervanging wielvoertuigen	247	315

a) In miljoenen guldens; in constante prijzen van 1974.

kostenaspect. Zo hebben Amerikaanse schrijvers erop gewezen dat een onderneming — om een militaire opdracht te krijgen — vaak een bod doet dat aanzienlijk beneden de feitelijke kostenraming ligt. Heeft de regering vervolgens voor de aankoop de goedkeuring van het Congres verkregen, dan zal de onderneming niet schromen alsnog van de overheid de „onvoorziene kosten” gefinancierd te krijgen 4).

In veel gevallen is er in het geheel geen sprake van een keuze uit verschillende aanbiedingen. Daarmee doelen we op de eveneens in de Verenigde Staten gesignaleerde verschuiving in de naoorlogse periode van het aangaan van contracten op basis van „wild competitive bidding” naar contractafsluiting „behind closed doors”. Dat is het gevolg geweest van de zogenaamde „Armed Services Procurement Act” uit 1947, waarmee het Pentagon vrijwel volledige vrijheid van handelen kreeg bij het afsluiten van contracten 5). Bekende auteurs als Galbraith, Melman en Kaufman trekken al jarenlang flink van leer tegen dit verschijnsel dat in de Angelsaksische literatuur bekend staat als het „Military-Industrial Complex” 6).

Kostenoverschrijdingen en contractvormen

Nu mag men de in het verleden en heden in de Verenigde Staten geconstateerde nauwe relaties tussen militaire top en ondernemers niet zonder meer van toepassing verklaren op de vervanging van de huidige starfighter. Wel blijft deze vervanging een gecompliceerde zaak. Door elkaar zullen, bij een definitieve keus op de YF 16, betrekkingen plaatsvinden tussen de Nederlandse regering en die van de Verenigde Staten en tussen beide landen afzonderlijk en General Dynamics, de fabrikant van het nieuwe toestel. Onverminderd van toepassing blijft ook het sluipende gevaar van toe-

1) Zie *Defensienota*, 1974, blz. 66.

2) *Defensienota*, blz. 27.

3) *Defensienota*, 1974, blz. 58-68.

4) S. Melman, *Pentagon capitalism*, 1970.

5) Vgl. Arthur Smithies, *The budgetary process in the United States*, New York, Toronto, Londen, 1955, blz. 298 e.v.

6) Zie o.a. The economics of the military-industrial complex, *The American Economic Review*, mei 1972, blz. 279-319. J. K. Galbraith, *How to control the military*, New York, 1969.

komstige kostenoverschrijdingen. Niet alleen als gevolg van de nu eenmaal moeilijk te stuiten inflatie, maar evenzeer van een mogelijk te lage raming van General Dynamics.

Op het moment dat de YF 16 de definitieve vervanger van de huidige starfighter wordt, ontstaat een nieuwe fase in het aankoopproces: die van het feitelijke afsluiten van het contract. Daarbij gaat het om de uiteindelijke prijsvaststelling, het opvangen van onvoorziene kosten, leveringstijden e.d. Het zal duidelijk zijn dat een optimale vaststelling van het contract althans een deel van de mogelijke kostenoverschrijdingen kan tegenhouden.

In Engeland heeft men wat dat betreft gunstige ervaringen opgedaan. Op 24 januari 1964 zag de Britse regering zich genoodzaakt een onafhankelijk onderzoek te laten instellen naar „the circumstances in which the prices agreed by the Ministry of Aviation for a contract for the supply of guided weapons may have allowed an excessive profit to the firm concerned” 7). In de rapporten naar aanleiding van dat onderzoek wordt veel aandacht besteed aan de verschillende contractvormen. De rapporteurs onderscheiden 8):

1. fixed price;
2. cost plus;
3. target cost.

Ad 1. Bij een „fixed-price”-contract komen de producent en de koper een prijs overeen op basis van verwachte kosten aangevuld met een vast winstpercentage. Het risico bij kostenoverschrijdingen is in dit geval geheel voor de producent. In het algemeen geldt als een belangrijk nadeel van een dergelijk contract dat de producent pas definitief het contract afsluit wanneer hij een behoorlijke winst heeft weten veilig te stellen. In bepaalde omstandigheden, met name wanneer er sprake is van „equality of information” tussen beide partners kan de „fixed price” toch de aangewezen weg zijn.

Ad 2. Wanneer de opdrachtgever zich volledig garant stelt voor de kosten plus een winstpercentage, wordt gesproken van een „cost-plus”-contract. Algemeen wordt deze contractvorm zonder beperkende clausules als de meest verwerpelijk gezien. De producent ontvangt zijn geld of hij nu goed of slecht, snel of traag werkt. Dat deze contracten toch zo'n hoge vlucht hebben kunnen nemen, is wel verklaarbaar. Enerzijds vanwege de eerder genoemde relatie tussen de militaire leiding en de producenten. Anderzijds, en dat staat niet los van het voorgaande, wordt bij een bepaalde producent vaak een eerste order geplaatst voordat de research- en ontwikkelingsfase van het nieuwe materiaal is voltooid. De producent kan zich dan beroepen op onwetendheid of onzekerheid over de nog te maken kosten.

Ad 3. Bij de zogenaamde „target-cost”-contracten trachten de partijen de te verwachten kosten zo nauwkeurig mogelijk vast te stellen. Deze kosten worden dan de „target”-kosten genoemd. Het winstpercentage kan op basis hiervan, maar ook op basis van de feitelijke kosten worden vastgesteld. Bij een dergelijk contract moet overeengekomen worden, wie in welke mate het risico draagt bij een overschrijding van de „target”-kosten. In het omgekeerde geval, wanneer de feitelijke kosten lager uitkomen dan de „target”-kosten, zal er een verdeelsleutel moeten zijn voor deze meevallers. In feite is hier sprake van een contractvorm die tussen de „fixed price” en de „cost plus” in ligt. Al naar gelang de verdeelsleutel in het voordeel van de producent of de koper uitvalt, komt het contract dichterbij de ene resp. de andere vorm uit.

Deze rubriek wordt verzorgd door het
Instituut voor Onderzoek van
Overheidsuitgaven

Met deze drie contractvormen zijn alleen de hoofdvormen aangegeven. Allerlei verfijningen zijn mogelijk. Zo valt bijv. te denken aan een overeen te komen vaste winst som in plaats van een percentage. De Britse rapporteurs spreken hun voorkeur uit ten gunste van de „fixed-price”-contracten, mits de prijs kan worden gerelateerd aan een duidelijk omschreven taak en beide partijen genoeg kennis hebben om de werkelijke produktiekosten in een vroeg stadium te kunnen vaststellen.

Tot welke contractvorm uiteindelijk wordt besloten, is in het algemeen vooral afhankelijk van:

- de mate waarin de koper bindingen heeft met de producent in de vorm van bestaande samenwerkingsverbanden en verleende opdrachten;
- de mate waarin de koper geïnformeerd is over de wijze waarop de kostenramingen bij de producent tot stand komen en kostenontwikkelingen tijdens de produktie kan volgen 9);
- de machtspositie van de koper ten opzichte van de producent.

Slotopmerkingen

1. Het is voor het parlement op dit moment een uiterst moeilijke zaak om het binnenkort te nemen regeringsbesluit te kunnen toetsen door een gebrek aan informatie. Het parlement zal moeten aandringen op die informatie van de uitgebrachte adviezen, opdat een verantwoord oordeel kan worden gevormd.

2. Men zou kunnen stellen dat de rol van het parlement nadat het zich met de keuze van het nieuwe vliegtuig heeft verenigd en daarvoor de nodige gelden beschikbaar heeft gesteld, in dit verband

is beëindigd. Het afsluiten van het contract en de daaruit voortvloeiende werkzaamheden zouden in die opvatting een zaak van de uitvoerende macht zijn en het parlement zou dan alleen achteraf controle kunnen uitoefenen. Daarbij zou men echter voorbijgaan aan het feit dat het hier gaat om een meerjarige besteding. Het parlement moet ook in de begrotingen voor de komende jaren bedragen beschikbaar stellen. Bovendien zijn de aan te gane overeenkomsten van grote invloed op de bedragen die in de komende tien jaren nodig zullen zijn. Onze conclusie luidt dan ook dat het parlement, meer dan tot nu toe het geval is geweest, zijn aandacht zal moeten richten op de wijze waarop de regering zich op dit moment aldoor overeenkomsten heeft gebonden aan bepaalde producenten of leveranciers en de wijze waarop dit in de toekomst gaat gebeuren.

Wat dit betreft kunnen parlementsleden aansluiting vinden bij wat Richard Kaufman in 1972 schreef ten behoeve van het Amerikaanse Congres: „Congress ought to require by statute that it be kept fully and currently informed with respect to all military procurement activities. There is presently an appalling lack of information about military contracts” 10).

Niko van Niekerk

7) *First and second report of the inquiry into the pricing of Ministry of Aviation contracts*, Londen, 1964, 1965, blz. 1.

8) De rapporteurs noemen ook nog een vierde vorm: „maximum price”. Deze kan echter als een bijzonder geval van de „cost plus” worden gezien.

9) Een belangrijke aanbeveling van de schrijvers van het Britse rapport is dat de koper het recht op „equality of information” moet veiligstellen door middel van een contractvoorwaarde.

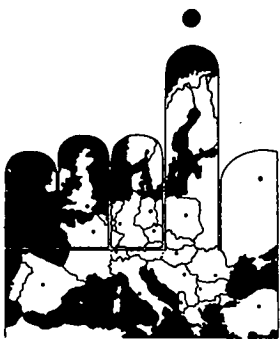
10) Richard Kaufman, *MIRVing the Boondoggle: contracts, subsidy and welfare in the aerospace industry*, *The American Economic Review*, mei 1972, blz. 295.

esb

Mededeling

Studereis Shoppingcentra naar Duitsland

De studiegroep Shoppingcentra organiseert op 21, 22 en 23 april 1975 een studiereis naar Duitsland, met name naar het gebied in en om Keulen. Tijdens deze studiereis zal uitgebreid aandacht worden geschonken aan de renovatie van stadscentra, en zal in samenwerking met het Institut für Selbstbedienung onder leiding van Dr. Henksmeier een evaluatie worden gehouden over de ontwikkeling van de distributiekanaalen in Duitsland. Programma voor deze reis kan worden aangevraagd bij: Stichting Studie Centrum Distributie, Nijverheidstraat 3, 's-Hertogenbosch, tel.: (073) 14 16 70.

Industriële eigendomsrechten en het recht van de Europese Gemeenschappen

Tot de belangrijkste arresten die het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen het vorige jaar heeft gewezen, behoren ongetwijfeld de drie arresten die de verhouding betreffen tussen de industriële eigendomsrechten, vooral het octrooi- en merkrecht, en het Europese gemeenschapsrecht. Het betreft hier het arrest in de zaak HAG 1) en de twee arresten in de zaak Centrafarm 2). Deze arresten spelen niet alleen een belangrijke rol bij de ontwikkeling van het Europese recht, maar zij zijn ook economisch van belang in verband met de gevolgen die deze rechtspraak heeft enerzijds voor het vrij verkeer van goederen en anderzijds voor de uitoefening van de industriële eigendomsrechten binnen de EG.

In deze bladwijzer zal van beide arresten een korte analyse worden gegeven. Om ze in hun kader te plaatsen zal eerst iets worden gezegd over de spanning die er bestaat tussen de nationale industriële eigendomsrechten en het Europese gemeenschapsrecht. Vervolgens zal worden bekeken welke oplossing het Hof van Justitie tot nu toe voor deze problemen heeft gevonden. Dan volgt een uiteenzetting van de inhoud van de arresten en tot slot zullen enkele conclusies worden getrokken.

Spanning tussen de industriële eigendomsrechten en het Europese gemeenschapsrecht

Industriële eigendomsrechten geven degene die er recht op heeft een wettelijk beschermd monopolie. Zij zijn dus territoriaal begrensd, in die zin dat deze rechten slechts gelden in het land dat ze heeft verleend. De inhoud ervan wordt door iedere nationale wet bepaald. De houder van een Nederlands octrooi bijv. heeft het in de octrooiwet erkende en omschreven uitsluitende recht om het

door het octrooi beschermde produkt in Nederland te fabriceren en als eerste op de markt te brengen. Indien een ander, bijv. iemand die in België een octrooirecht heeft op hetzelfde produkt, het produkt als eerste in Nederland op de markt brengt, kan de Nederlandse octrooihouder een inbreukactie tegen hem instellen.

Het Europees gemeenschapsrecht beoogt een juridisch kader te scheppen voor een gemeenschappelijke markt van de negen landen van de EG met ondermeer een volledig vrij verkeer van goederen. Het gemeenschapsrecht heeft ten doel alle economische grenzen tussen de lidstaten te laten verdwijnen en een onvervalste mededinging tussen ondernemingen in de EG te verzekeren.

Op twee manieren kan er nu een spanning ontstaan tussen de nationale industriële eigendomsrechten en het gemeenschapsrecht. In de eerste plaats kunnen de industriële eigendomsrechten onderwerp zijn van overeenkomsten, waardoor de mededinging op de gemeenschappelijke markt wordt beperkt. Een octrooihouder die in meerdere lidstaten parallelle octrooien heeft kan bijv. zijn recht in één lidstaat overdragen en daarbij bepalen, dat degene aan wie hij dit recht heeft overgedragen, het moet gebruiken om import van hetzelfde produkt uit andere lidstaten tegen te gaan. Een dergelijke overeenkomst kan in strijd zijn met de mededingingsregels in het EEG-Verdrag (art. 85).

Ten tweede is het ook mogelijk dat de uitoefening van industriële eigendomsrechten, ook zonder dat er sprake is van een overeenkomst, in strijd komt met het gemeenschapsrecht. Dit is bijv. het geval indien een octrooihouder zijn recht gebruikt om import uit andere lidstaten te weren. Een dergelijk gebruik van het octrooirecht kan in strijd komen met de regels inzake het vrij verkeer van goederen (art. 30 e.v. EEG-Verdrag). Weliswaar bevat het EEG-Verdrag een uitzonderingsbepaling op deze regels (art. 36), welke zegt dat beperkingen op het vrij verkeer van goederen toegestaan kunnen zijn indien zij „gerechtvaardigd zijn . . . uit hoofde van bescherming van de industriële en commerciële eigendom”, maar artikel 36 voegt eraan toe

dat ze geen middel mogen zijn „tot willekeurige discriminatie noch een verkapte beperking van de handel tussen de lidstaten vormen”. De vraag rijst of art. 36 EEG-Verdrag de industriële eigendomsrechten geheel immuun maakt voor de toepassing van de regels betreffende het vrij verkeer van goederen of dat deze regels toch nog enige beperking kunnen vormen op de industriële eigendomsrechten.

Over deze problematiek heeft het Hof van Justitie sinds 1966 een aantal arresten gewezen, waarvan wij hieronder een korte samenvatting zullen geven.

De jurisprudentie van het Hof van Justitie tot 1974

Voorop moet worden gesteld dat het Hof van Justitie in alle arresten ter zake een onderscheid maakt tussen het specifieke voorwerp en de uitoefening van de industriële eigendomsrechten 3). Uit artikel 36 EEG-Verdrag leidt het Hof af dat het specifieke voorwerp van de industriële eigendomsrechten door het gemeenschapsrecht onaangetaast blijft, maar dat aan de uitoefening van het recht het gemeenschapsrecht beperkingen kan opleggen. Wat tot het specifieke voorwerp behoort, wordt niet bepaald door het nationale recht, zoals veel Duitse auteurs lange tijd dachten, maar door het gemeenschapsrecht.

Het eerste hierboven genoemde span-

1) Arrest van 3 juli 1974, zaak 192/73, nog niet gepubliceerd.

2) Arresten van 31 oktober 1974, zaken 15/74 en 16/74, nog niet gepubliceerd.

3) Arrest van 13 juli 1966, gev. zaken 56 en 58/64 (Grundig/Consten), Jurisprudentie XII, blz. 449. Arrest van 29 februari 1968, zaak 24/67 (Parke Davis), Jurisprudentie XIV, blz. 81. Arrest van 18 februari 1971, zaak 40/70 (Sirena/Eda), Jurisprudentie XVII, blz. 69. Arrest van 8 juni 1971, zaak 78/70 (DGG/Metro), Jurisprudentie XVII, blz. 487. Vgl. H. W. Wertheimer, Europees kartelrecht anno 1973, *Europese Monografieën*, nr. 16, Deventer, 1973, blz. 113 e.v. en dezelfde in *European competition policy*, Europa Instituut Leiden, 1973, blz. 203 e.v.

ningsveld, de eventuele onverenigbaarheid van de uitoefening van de industriële eigendomsrechten met het Europese mededingingsrecht (artt. 85, 86 *EEG-Verdrag*), is in twee arresten betreffende het merkrecht, Grundig/Consten en Sirena/Eda, aan de orde gekomen. In de zaak Grundig/Consten ging het om een overeenkomst waarbij Grundig aan Consten het merk GINT in Frankrijk overdroeg. Deze overeenkomst was een onderdeel van een hele operatie, die ten doel had Consten in Frankrijk een absolute gebiedsbescherming te geven. De tweede zaak, Sirena/Eda, betrof eveneens een merkoverdrachtsovereenkomst, die echter al in 1957 was gesloten tussen een Amerikaanse onderneming Mark Allen en Sirena voor de Italiaanse markt. Terzelfder tijd had Mark Allen hetzelfde merk ook overgedragen aan een Duitse onderneming. Zowel Consten als Sirena probeerden nu met behulp van hun merkrecht import uit andere lidstaten van producten met hetzelfde merk tegen te gaan.

Ofschoon het in de eerste zaak ging om een overeenkomst welke een marktverdeling ten doel had en dit in de tweede zaak niet het geval leek te zijn, oordeelde het Hof beide overeenkomsten onverenigbaar met artikel 85 *EEG-Verdrag*. De uitkomst lijkt wel bevredigend wat betreft de zaak Grundig/Consten: een verdeling van de markt is immers een van de ernstigste overtredingen van art. 85 *EEG-Verdrag*. Anders is het echter in de zaak Sirena/Eda, waarin het Hof uitspreekt: „dat, indien met een beroep op het merkrecht de invoer wordt verhinderd van uit verschillende lidstaten afkomstige producten, welke hetzelfde merk dragen, dan artikel 85 van het *EEG-Verdrag* van toepassing is, wanneer de merkgerechtigden dat merk, of het recht op gebruik ervan, hebben verkregen ingevolge hetzij tussen hen zelf, hetzij met derden gesloten overeenkomsten”. Dit zou betekenen dat de merkgerechtigde zijn recht niet kan gebruiken tegen derden met wie hij in geen enkele juridische, economische of organisatorische relatie staat. Het is de vraag of het Hof dit zo heeft bedoeld. In ieder geval kan men uit deze arresten afleiden dat degene aan wie een merkrecht door overeenkomst is overgedragen, in strijd handelt met art. 85 *EEG-Verdrag* indien hij zijn recht gebruikt om import te weren van producten die hetzelfde merk voeren en indien hij in een juridische, economische of organisatorische relatie staat tot degene wiens producten hij wil weren. Dit geldt echter alleen voor het merkrecht; over het octrooirecht heeft het Hof nog geen uitspraak gedaan.

De verhouding tussen de industriële eigendomsrechten en de regels inzake het vrij verkeer van goederen, het tweede spanningsveld, is onderwerp geweest van het arrest in de zaak DGG/Metro. Het ging hier om het recht op geluidsdragers, een door het Duitse recht erkend

industriële eigendomsrecht, dat door het Hof bestempeld werd als een aan het auteursrecht verwant recht, maar naar onze mening ook veel lijkt op het octrooirecht. Metro had volgens DGG inbreuk gemaakt op dit recht door grammofoonplaten, die in Frankrijk door een dochteronderneming van DGG waren vervaardigd in te voeren en onder de vastgestelde prijs te verkopen. Het Hof van Justitie, dat hierover een vraag kreeg voorgelegd in het kader van de prejudiciële procedure (art. 177 *EEG-Verdrag*), oordeelde dat het in strijd is met de regels inzake het vrij verkeer van goederen binnen de EG wanneer een fabrikant van geluidsdragers zijn wettelijk erkend uitsluitend recht uitoefent om te verhinderen dat in die lidstaat produkten in de handel worden gebracht die door hem zelf of met zijn toestemming in een andere lidstaat op de markt zijn gebracht. We zien dus dat ook hier de uitoefening van het industriële eigendomsrecht niet in strijd mag zijn met het fundamentele beginsel van het vrij verkeer van goederen binnen de EG.

Na de hier besproken arresten bleven nog enige vragen over. Deze vragen betreffen vooral de kwestie of overeenkomsten over de uitoefening van het octrooirecht onder art. 85 *EEG-Verdrag* kunnen vallen en het punt of de rechtspraak van het DGG/Metro-arrest van toepassing verklaard kan worden op het octrooi- en merkrecht. Op deze vragen is in de arresten HAG en Centrafarm een antwoord gegeven.

Het arrest HAG

De verhouding tussen het gemeenschapsrecht en het nationale merkrecht kwam ter sprake in de zaak HAG. HAG is een bekend merk voor koffie van de Duitse onderneming HAG AG. In de jaren dertig had deze onderneming het recht op het merk HAG in België en Luxemburg overgedragen aan haar Belgische dochteronderneming. Na de oorlog werd het vermogen van HAG in België geconfiscieerd en daartoe behoorde ook het recht op het merk HAG. Dit recht is vervolgens verkocht aan een Belgische onderneming die nu voortaan koffie onder het merk HAG in België en Luxemburg op de markt brengt. De Duitse HAG verkocht ook koffie op de Belgische en Luxemburgse markt, maar onder het merk Decofa. De verkoop hiervan liep echter niet goed en daar kwam bij dat de consumenten in een groot deel van België en Luxemburg de Duitse televisie kunnen ontvangen en daarop reclame zien voor koffie van het merk HAG. Het was dus heel beheerlijk dat de Duitse HAG-koffie onder zijn Duitse merk HAG op de Belgische en Luxemburgse markt wilde verkopen. Toen hij dit in Luxemburg deed, werd hij echter onmiddellijk door de Belgische rechthebbende op het

merk HAG voor de rechter gedaagd wegens inbreuk op het merkrecht. De Luxemburgse rechter legde een vraag van uitlegging van het gemeenschapsrecht op dit punt voor aan het Hof van Justitie (art. 177 *EEG-Verdrag*).

Het Hof ging in de eerste plaats na of er inbreuk was gepleegd op de mededingingsregels van het *EEG-Verdrag* (art. 85). Het beantwoordt deze vraag ontkennend, omdat er tussen de beide huidige rechthebbenden op het merkrecht geen enkele juridische, financiële, technische of organisatorische band bestaat. Het Hof verduidelijkt hier dus het arrest Sirena/Eda in de zin zoals wij dit arrest hierboven hebben geïnterpreteerd.

Vervolgens onderzocht het Hof de vraag of het merkrecht was uitgeoefend op een wijze die strijdig was met de regels van het vrije verkeer van goederen binnen de EG. Daarbij beklemtoont het Hof dat datgene, dat tot het *specifieke voorwerp* van het merkrecht behoort, op grond van art. 36 *EEG-Verdrag* niet kan worden aangetast, d.w.z. de merkgerechtigde mag zijn recht altijd blijven gebruiken tegen personen die geen enkele rechtstitel hebben, bijv. nabootsers. Het merkrecht mag echter niet zodanig worden *uitgeoefend* dat daardoor wordt verhinderd dat er in de ene lidstaat goederen in de handel worden gebracht die in een andere lidstaat rechtmatig op de markt zijn gebracht onder een identiek merk dat *dezelfde oorsprong* heeft, omdat anders nationale markten worden afgescheiden. Wanneer dus een merk dat oorspronkelijk in één hand was, om een of andere reden in meerdere handen komt, kunnen alle merkgerechtigden produkten onder dit merk vrijelijk op elkaars gebied in de handel brengen. De regel van DGG/Metro is dus uitgebreid tot het merkrecht.

In dit geval lijkt deze oplossing niet gerechtvaardigd omdat beide ondernemingen niets met elkaar te maken hebben of hebben gehad 4). De casuspositie zal zich overigens niet zo vaak kunnen voordoen, omdat er slechts weinig geconfiscieerde merken zijn.

De arresten Centrafarm

Een uitgelezen gelegenheid om duidelijke regels neer te leggen aangaande de relatie tussen het gemeenschapsrecht en de industriële eigendomsrechten, kreeg het Hof van Justitie toen de Hoge Raad hem twee nagenoeg identieke prejudiciële vragen (art. 177 *EEG-Verdrag*) — de eerste prejudiciële vragen van de Hoge Raad na 16 jaar *EEG-Verdrag* — voorlegde. Het interessante was dat de ene vraag het octrooirecht

4) Vgl. Giltay Veth in *NRC Handelsblad* van 25 november 1974. Hij trekt echter een te vergaande conclusie uit het arrest.

betrof en de tweede het merkrecht. Nu kon eindelijk de in de literatuur veel besproken vraag opgelost worden of er op dit gebied enig verschil moet worden gemaakt tussen het octrooi- en merkrecht.

De casuspositie was de volgende. De Amerikaanse onderneming Sterling Drug heeft in verschillende landen parallelle octrooien op een bepaald geneesmiddel. In Groot-Brittannië en Nederland heeft zij fabricage- en/of verkooplicenties gegeven aan dochterondernemingen. Deze dochterondernemingen zijn tevens rechthebbenden resp. in Groot-Brittannië en Nederland op het merk Negram, onder welk merk het geneesmiddel wordt verhandeld. De Nederlandse onderneming Centrafarm koopt nu dit geneesmiddel op de Engelse markt, waar de overheid de prijzen kunstmatig laag heeft gehouden, en voert het in Nederland in, waar de normale prijs voor het produkt veel hoger is. Sterling Drug, de octrooihouder, daagde daarop Centrafarm voor de rechter wegens inbreuk op het octrooi en tegelijkertijd deed haar Nederlandse dochteronderneming, de merkgerechtigde, hetzelfde wegens inbreuk op het nationale merkrecht.

Wat betreft de verhouding tussen de industriële eigendomsrechten en art. 85 *EEG-Verdrag* heeft het Hof niet zoveel nieuws gezegd. Voor het octrooirecht werd bevestigd wat het Hof al in een aantal arresten ten aanzien van het merkrecht had verklaard: als de *uitoefening* van het octrooirecht het voorwerp, middel of gevolg is van een ondernemersafpraak, kan art. 85 *EEG-Verdrag* van toepassing zijn.

De nadruk van beide arresten valt daarentegen op de verhouding tussen de regels van het vrij verkeer van goederen en het octrooi- en merkrecht. Daarbij maakt het Hof geen verschil tussen het octrooirecht en het merkrecht. In beide arresten verklaart het Hof dat de houder van een octrooi- of merkrecht dit recht niet mag gebruiken om het in de handel brengen van een produkt in een lidstaat te verhinderen als dat produkt al in een andere lidstaat rechtmatig door hem of met zijn toestemming op de markt was gebracht. Dit zou onverenigbaar zijn met regels inzake het vrij verkeer van goederen binnen de EG, omdat anders de nationale markten geïsoleerd zouden kunnen worden.

Wat het merkrecht betreft, vloeit deze uitspraak logisch voort uit het arrest HAG. Met betrekking tot het octrooirecht is dit echter een geheel nieuwe uitspraak, die velen niet in deze vorm hadden verwacht. Het octrooi- en merkrecht verschillen nogal wat van elkaar. Bij het octrooirecht ligt de nadruk meer op de beloning van de uitvinder en bovendien is de bescherming bij het octrooirecht van kortere duur dan bij het merkrecht. Niettemin heeft het Hof, naar onze mening terecht, gemeend het

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU

W. STEMMER & Zn. B.V.

Schiebroekseweg 22-24, telefoon (010) 22 38 66
postbus 35007, Rotterdam

vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Best, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Haarlemmermeer, 's-Hertogenbosch, Hilversum, Maastricht, Rheden, Rotterdam, Tilburg en Veldhoven.

Wij leveren ook :

notulen van directie- en aandeelhoudersvergaderingen

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

I.M.

octrooi- en merkrecht gelijk te moeten behandelen wanneer het gaat om de eenheid van de gemeenschappelijke markt te verzekeren. Deze eenheid is zo wezenlijk voor de rechtsorde van de Gemeenschap dat ook de uitoefening van het octrooirecht daarvoor in bepaalde gevallen moet wijken.

Conclusies

Uit de hierboven besproken rechtspraak van het Hof van Justitie kunnen de volgende conclusies worden getrokken ten aanzien van de verhouding tussen de industriële eigendomsrechten, in het bijzonder het octrooi- en merkrecht, en het recht van de Europese Gemeenschappen.

1. Uit art. 36 *EEG-Verdrag* kan worden afgeleid dat het bestaan, het *specifieke voorwerp* van de industriële eigendomsrechten, niet kan worden aangetaast door het gemeenschapsrecht. Wat tot het specifieke voorwerp behoort, wordt door het gemeenschapsrecht bepaald.
2. De *uitoefening* van de industriële eigendomsrechten kan aan beperkingen worden onderworpen op grond van de mededingingsregels (artt. 85, 86 *EEG-Verdrag*) of de regels betreffende het vrij verkeer van goederen (art. 30 e.v. *EEG-Verdrag*).
3. De *mededingingsregels* kunnen van toepassing zijn wanneer aan de toepassingsvoorwaarden voor deze regels is voldaan, wanneer dus de uitoefening van het industriële eigendomsrecht voorwerp, middel of gevolg van een ondernemersafpraak is (art. 85 *EEG-Verdrag*) of misbruik van een machtspositie oplevert (art. 86 *EEG-Verdrag*).
4. De *regels inzake het vrij verkeer van goederen* beperken de uitoefening van industriële eigendomsrechten in zoverre dat de houder van zo'n recht zijn wettelijk erkend uitsluitend recht niet mag gebruiken om het verhande-

len van produkten in een lidstaat tegen te gaan indien deze produkten door hem of met zijn toestemming reeds rechtmatig in een andere lidstaat op de markt zijn gebracht. Evenmin mag een merkgerechtigde de invoer beletten van produkten met een identiek merk van dezelfde oorsprong.

5. Het staat de merkgerechtigde wel vrij om het op de markt brengen te verbieden van produkten met eenzelfde merk als zijn eigen produkten hebben, indien de merken niet van dezelfde oorsprong zijn en de produkten niet door hem zelf of met zijn toestemming op de markt zijn gebracht. Evenmin kan aan de octrooihouder worden verboden de invoer te beletten van produkten die in de lidstaat waaruit ze afkomstig zijn, niet octrooierbaar zijn, indien het produkt niet door hem of met zijn toestemming op de markt is gebracht of indien de oorspronkelijke octrooihouders juridisch en economisch onafhankelijk zijn.
6. Indien een produkt op de markt wordt gebracht door een 100% dochteronderneming van de octrooihouder, wordt dit geacht te zijn geschied met de toestemming van de octrooihouder.
7. Het ontwerpverdrag betreffende het Europese octrooi voor de gemeenschappelijke markt van begin 1975 dat één octrooi beoogt te scheppen voor de gehele gemeenschappelijke markt, zal moeten worden gewijzigd. Er wordt een overgangperiode van 5 jaar in voorzien gedurende welke de nationale octrooirechten nog geldend gemaakt kunnen worden tegen invoer uit andere lidstaten. Deze bepaling zal geschrapt moeten worden, omdat hij strijdig is met de rechtspraak van het Hof van Justitie.

Europa Instituut Leiden

E. J. Bijnen: *Cluster analysis; survey and evaluation of techniques*. Tilburg University Press, 1973, 112 blz., f 45.

Dit boek is de vertaling van een door Bijnen in 1969 verdedigd proefschrift, getiteld: „Cluster analyse, overzicht en evaluatie van technieken” 1). Zijn toenmalige promotor, Prof. Dr. Ph. C. Stout-hard, schrijft in een voorwoord bij deze Engelstalige uitgave dat het de bedoeling van de schrijver is „not to write a „cookery-book” but a text for scholars who need a reliable guide to pilot them through an extensive and widely scattered literature”. De auteur zelf kondigt in zijn voorwoord aan dat het in dit boek zal gaan over de beschrijving en de voor- en nadelen van de door hem te behandelen procedures: „so that the research worker can make an informed choice between them”.

Het boek is onderverdeeld in een inleiding en vijf hoofdstukken. In de *inleiding* behandelt de auteur het karakter en de toepassingsmogelijkheden van de clusteranalyse. Over het karakter vonden we een vijftal opmerkingen.

- a. „Cluster analysis is applied in forming „homogeneous” groups of research variables”.
- b. „The most important area of application for clustering techniques is in forming groups of objects”.
- c. „The purpose of cluster analysis is to group and distinguish comparable units, and to separate them from differing units”.
- d. „Cluster techniques can also be considered as methods for discovering types”.
- e. „Hence factor as well as cluster analysis are methods which aim . . . at data reduction”.

Samenvattend kan men stellen: clusteranalyse is een methode om homogene groepen te vormen. In de inleiding mis ik een verwijzing naar recenter werk op het gebied van data-analyse 2).

Hoofdstuk 1 vermeldt 12 coëfficiënten ter bepaling van de mate van gelijkheid van onderzoeken: de hellingshoekmethode van Du Mas, de coëfficiënt van Cattell, de D-coëfficiënt, de coëfficiënt van Cohen, de index van Zubin, de gelijkheidsindex van Jaccard, de index van Rogers en Tanimoto, de G-index van Holley en Guilford, de coëfficiënten van Hyvärinen en van Smirnov, de waarschijnlijkheidsindex van Goodall en de afstandsmaat van Williams. De conclusie van Bijnen is, dat het niet mogelijk is een coëfficiënt aan te geven die in het al-

gemeen het meest aan te bevelen is. Overigens geeft de auteur geen regels om per geval te kunnen beslissen over de toepasbaarheid van de coëfficiënten. Volgens hem zal men telkens moeten nagaan welke coëfficiënt de meest optimale lijkt. Enige opmerkingen over de criteria die bij een gefundeerde keuze moeten gelden waren hier wel op hun plaats geweest.

Twee aanbevelingen worden gedaan: de „agreement score of McQuitty” en „the association gamma coëfficiënt of Goodman and Kruskal”. Het merkwaardige van deze aanbevelingen is dat beide niet in het eerste hoofdstuk worden behandeld. McQuitty komt pas in hoofdstuk 4 aan bod, terwijl Goodman en Kruskal nergens vermeld staan, zelfs niet in het literatuuroverzicht 3).

De titel van *hoofdstuk 2* luidt: „Methods developed for forming cluster of variables or objects”. De onderscheiding „variables-objects” komt ook in de inleiding aan de orde. De auteur heeft echter verzuimd een duidelijke omschrijving van beide te geven. Een tweede opmerking over dit hoofdstuk betreft de titel. Gesuggereerd wordt, dat het gaat over „variables” en „objects”. De laatste zin van paragraaf 2.1 echter luidt als volgt:

„In this chapter we will limit ourselves to the methods which are useful for variables”.

Behandeld worden: de matrix-diagonaal-methode, de methodes van Beum en Brundage, Coleman en McRae, Weissen van Spilerman, ramifying-linkage-analyse, de methode van Gengerelli, de approximate-delimitation-method, de B-coëfficiënt van Holzinger en Harman, iteratieve factoranalyse (achtereenvolgens technieken van Wherry en Craylord, Bass en Boon van Ostade), de methodes van Sneath, Sørensen, Wishart, Michener en Sokal, Bridges, King en Tryon. Michener en Sokal genieten naast Bridges de voorkeur van Bijnen. De eerste twee op grond van het feit dat hun methode „gives each new member the same weight as the total of the old group members”, de laatste omdat aan de andere genoemde methoden meer bezwaren kleven dan aan deze.

In *hoofdstuk 3* krijgt de lezer de in de titel van hoofdstuk 2 reeds aangekondigde methoden ter formering van clusters voor onderzoeken (de „objects”) aangeboden. Achtereenvolgens worden behandeld de methode van

Thorndike, die van Sawrey, Keller en Conger, de methodes van Ward, Johnson, Constantinescu, Rogers en Tanimoto, Hyvärinen en Bonner, de Boolean-cluster-search-methode, de methodes van Gengerelli, van Mattson en Damman, en van Edwards. De methode van Ward en die van Johnson genieten Bijnen voorkeur. De auteur doet nog enige aanbevelingen om de genoemde technieken te verfijnen (op resp. blz. 42 en 44).

Hoofdstuk 4 is gewijd aan methoden voor het opstellen van typen volgens McQuitty. Deze vanuit de klinische psychologie ontwikkelde methoden zijn de volgende: agreement-, elementary-linkage-, elementary-factor-, hierarchical-linkage-, hierarchical-syndrome-, multiple-rank-order-typal-analysis, classification by reciprocal pairs, intercolumnar-correlational-, nominee-selectee- en multiple-agreement-analysis. Deze methoden zijn door McQuitty ontwikkeld als reactie op factoranalyse. De uitkomsten van McQuitty-methoden en factoranalyse wijken in de door Bijnen geciteerde artikelen niet veel van elkaar af.

Hoofdstuk 5 levert enkele toepassingen. De methodes van Thorndike, Sawrey e.a., Ward, McQuitty (syndrome-analysis) worden evenals factoranalyse toegepast op uitslagen van in 1963 gehouden Tweede-Kamerverkiezingen voor 25 gemeenten. De verschillende methodes leiden tot verschillende aantallen clusters, hoewel ze een ongeveer gelijke uitkomst geven indien men ze alle doorrekent tot uiteindelijk twee clusters overblijven. Een uitkomst die in dit geval nogal voor de hand ligt: in 1963 was het Zuiden van Nederland nog duidelijk KVP-gezind, wat dan ook in de clusters naar voren komt.

Tenslotte nog een aantal opmerkingen. De introductie voorafgaand aan hoofdstuk 4 had m.i. wat uitgebreider en diepgaander gekund, zodat naast een uittuttende opsomming van technieken ook de noodzakelijke achtergrond aan studenten (voor wie dit boek immers bestemd is) wordt meegegeven. Behandeling van een aantal algemene problemen, zoals de interpretatie van de verkregen clusters, had het boek waardevoller gemaakt. Ook een nadere aanduiding van de toepassingsmogelijkheden van de verschillende technieken had kunnen bijdragen aan een dieper inzicht in problemen

1) De Engelstalige uitgave bevat 7 coëfficiënten en methodes meer dan het oorspronkelijke proefschrift. Dit brengt het totaal van behandelde onderwerpen op 55.

2) J. P. Benzécri, *L'Analyse des données*, 1973, Dunod, Parijs. J. L. Guigou, *Analyse économique et analyse multidimensionnelle*, 1972, Université de Dijon.

3) De gamma-coëfficiënt komt uit het artikel: L. H. Goodman en W. H. Kruskal, Measures of association for cross classifications, in: J. Amer. *Statist. Ass.*, 1954, vol. 49, blz. 732-764.

van cluster-analyse. Het boek bevat een aantal voor de econoom onbekende technieken waarmee hij zijn voordeel kan doen. Bijnen heeft die onbekendheid weggenomen; het is nu aan de onderzoeker de onbemindheid te toetsen. Mijn laatste punt van kritiek betreft de afwezigheid van enig soort register. In een boek waar zo'n grote hoeveelheid methoden en namen voorkomt is dit een omis-

sie die de gebruiker zeer zal betreuren.

De schrijver heeft, zoals hij in zijn slotbeschouwing opmerkt, gepoogd een kritisch overzicht te geven van technieken van cluster-analyse. Wij zijn van mening dat hij daarin is geslaagd, met de aantekening dat soms het kritische wat mager is. Aanbevolen.

L. Hordijk

H. G. Johnson: Inflation and the monetarist controversy. Prof. Dr. F. de Vries lectures, North Holland Publishing Company, Amsterdam, 1972, 108 blz., f. 19.

Inflatie vormt voor zeer veel landen een hardnekkig economisch probleem. Van de talloze theorieën, die dit verschijnsel trachten te verklaren, krijgt de monetaristische (of neo-kwantiteits-theoretische) in ons land amper aandacht. Deze zienswijze houdt in, dat de prijzen op langere termijn op zijn minst nauw samenhangen met de nominale geldhoeveelheid. De F. de Vries-lezingen, die Harry Johnson in 1971 in Amsterdam heeft gehouden, geven een uitstekend overzicht van deze theorie en haar implicaties 1). Uitgangspunt voor alle lezingen is Johnsons op de empirie gebaseerde voorkeur voor de monetaristische visie op de werking van de economie boven de Keynesiaanse:

„The Keynesian position is that the real economy is highly unstable and that monetary management has both little relevance to it and little control over it; the monetarist position on the contrary is that the real economy is inherently fairly stable, but can be destabilized by monetary developments, which therefore need to be controlled as far as possible by intelligent policy” (blz. 6-7).

De eerste lezing

De eerste lezing is behalve voor theoretisch georiënteerde economen ook erg belangwekkend voor z.g. „policy makers”, omdat hierin vooral de economisch-politieke aspecten van de naoorlogse inflatie worden besproken. Aan het eind van de Tweede Wereldoorlog bestond vrij algemeen de vrees, dat een depressie als in de jaren dertig alleen zou kunnen worden voorkomen door de bestedingen krachtig te stimuleren. In werkelijkheid hebben de westerse landen sedert 1945 vrijwel steeds een hoge mate van werkgelegenheid gekend, wat evenwel gepaard ging met inflatie. De vraag is in hoeverre de invloed van Keynes in deze ontwikkelingen herkenbaar is.

Keynesianen verklaren het hoge werkgelegenheidsniveau vaak uit het succes waarmee overheden erin geslaagd zijn invloed uit te oefenen op de vraag naar goederen en diensten. Johnson plaatst hierbij twee kantteke-

ningen. Allereerst heeft de Keynesiaanse theorie en politiek in zijn opvatting buiten Groot-Brittannië en de Verenigde Staten relatief weinig invloed gehad. Daarnaast zijn er diverse aanwijzingen (ook niet-monetaristische) dat onder normale omstandigheden een hoog werkgelegenheidsniveau in kapitalistische landen kan worden gehandhaafd. Ik vraag me af of eerstgenoemde kanttekening voor Nederland wel juist is. Ondanks monetaristisch getinte opvattingen van Holtrop e.a. telt de (neo-) Keynesiaanse denkwijze in ons land nog steeds relatief veel aanhangers.

Het belang van de z.g. Keynesiaanse revolutie ziet Johnson op het gebied van de economische politiek, nl. de introductie van een hoge mate van werkgelegenheid als nieuwe doelvariabele. Dit heeft verregaande gevolgen. In de eerste plaats gaat een hoge prioriteit voor de werkgelegenheid ten koste van het beheersen van het loonen prijsniveau. Dit leidt enerzijds tot het *accepteren* van inflatie in plaats van er tegen te vechten en anderzijds tot het zoeken van een zondebok op inflatiegebied. Nu eens krijgen de ondernemers de schuld en dan weer de vakbonden met als resultaat een inkomenspolitiek, waarmee men behalve het oplossen van het inflatieprobleem ook nog andere doeleinden tracht te bereiken. In de tweede plaats staan politici, die beslissingen nemen over de economische politiek, regelmatig voor de verleiding maatregelen te nemen die meer op electoraal gewin dan op het welzijn van de bevolking gericht zijn. In de derde plaats speelt het gedrag van de bevolking een belangrijke rol zowel bij het schatten van de kans dat een regering voldoende tijd zal hebben om bepaalde plannen uit te voeren, als bij het uitoefenen van politieke druk.

Het chronische karakter van de inflatie leidt tot de paradoxale situatie dat enerzijds aan prijsstabiliteit blijkbaar geen hoge prioriteit wordt toegekend en anderzijds voortdurend wordt gesproken over de noodzaak van inflatiebestrijding. Johnson zoekt de verklaring hiervoor in het feit dat de „sociale kosten” van inflatie, zoals bijv. de inkomensherverdeling van crediteuren naar debiteuren, relatief klein zijn, zodat het bereiken van andere macro-

economische doeleinden belangrijker wordt geacht dan het bestrijden van de inflatie. Deze sociale kosten kunnen volgens de auteur worden gecompenseerd door institutionele maatregelen, mits er voldoende concurrentie is, het afsluiten van contracten voldoende flexibel is en de inflatievoet niet te wisselvallig is.

Economische kosten van inflatie kunnen niet door institutionele maatregelen worden geëlimineerd. Een voorbeeld hiervan is de verslechterende betalingsbalans. Johnson tekent hierbij aan, dat de overheden dit door het handhaven van vaste wisselkoersen in de hand werken: zij pretenderen de koopkracht van de munteenheid te stabiliseren, terwijl deze in werkelijkheid wordt uitgehold door de inflatie die zij toelaten (zie verder de derde lezing). Zijn conclusie is, dat de economische kosten van inflatie in ontwikkelde landen relatief klein zijn, maar in ontwikkelingslanden met een labiele overheid hoog kunnen zijn.

Het laatste deel van de eerste lezing handelt over de optimale stijgingspercentages van geldhoeveelheid en prijsniveau in een groeiende economie.

De tweede lezing

De tweede lezing begint met de bekende monetaristische controversie omtrent de werking van de economie. De moeilijkheden, waarmee het zoeken naar een adequate formulering van de kwantiteitstheorie als oudste monetaire theorie gepaard is gegaan, hebben in feite de grondslag gelegd voor de Keynesiaanse revolutie. Een belangrijke bron van verdeeldheid is de macro-economische rol van het geld in de economie geweest: tot voor enkele jaren werd het bestaan van geld in een monetaire economie gepostuleerd. Een doorbraak op dit gebied heeft de informatie- en transactiekostentheorie veroorzaakt (Brunner). Verder heeft vooral de concentratie van de kwantiteitstheorie op de lange termijn problematiek het succes mogelijk gemaakt van de Keynesiaanse aanpak, die de aandacht op de korte termijn richtte.

Johnson maakt de volgende onderverdeling van bezwaren tegen het monetarisme:

- de geldhoeveelheid kan, ook bij afwezigheid van rentepolitiek, niet door de monetaire autoriteiten worden beheerst wegens invloed, die publiek en bankwezen erop uitoefenen;
- ook al is de geldhoeveelheid beheersbaar, een perfecte substitueerbaarheid tussen geld (eng gedefinieerd) en geldsubstituten maakt de rente-elasticiteit van de geldvraag oneindig groot;

1) Sedert 1971 zijn weer talrijke publikaties over dit onderwerp verschenen, waarbij zich veel duidelijker dan voorheen verschillende stromingen binnen het monetarisme aftekenen.

- ook al is deze substitueerbaarheid niet perfect, de gevolgen van monetaire politiek hebben toch (bijna) geen invloed op de reële zijde van de economie.

De eerste twee bezwaren vindt hij onjuist voor zover de gedragsrelaties, die verstorend kunnen werken, in werkelijkheid stabiel en voorspelbaar zijn. Vervolgens spitst Johnson de bespreking van monetaire theorieën toe op het probleem van de inflatie. Tot aan de Keynesiaanse revolutie was de inflatietheorie gebaseerd op de kwantiteitstheorie. Tijdens de Tweede Wereldoorlog stond het overheidsgebeuren dermate onder overheidscontrole dat inflatie geen probleem was. Na de oorlog ontstonden diverse Keynesiaans georiënteerde inflatietheorieën, waarvan de „demand-pull”- en de „cost-push”-theorie de bekendste zijn. In geval van bestedingsinflatie is de Keynesiaanse remedie het terugdringen van de bestedingen via fiscale maatregelen. De (geringe) invloed van monetaire politiek loopt dan via rentevoet en vooral via kredietrantsoenering. In geval van kosteninflatie dient een in nominale termen geformuleerde inkomenspolitiek het reële inkomen te verdelen, waarbij geld alleen de rol van rekenenheid vervult! Monetaristen brengen hier tegen in, dat de geldhoeveelheid juist een doorslaggevende rol speelt, mede doordat naast financiële ook reële activa een substituuut voor geld vormen. Als meest belangrijke bijdrage van de Keynesiaanse theorie ziet de auteur de Phillips-curve, maar ook daar kleven bezwaren aan.

Tenslotte behandelt Johnson de opleving van de kwantiteitstheorie na de Tweede Wereldoorlog, vaak aangeduid als „the rise to monetarism”. Als leiders van deze ontwikkeling beschouwt hij Milton Friedman, Karl Brunner en Allan Meltzer. De belangrijkste drijfveer was het falen van Keynesiaans georiënteerde politiek bijv. in de VS de verhoging van de inkomstenbelasting in 1968 en in Groot-Brittannië de devaluatie van 1967. De opkomst van het monetarisme heeft op zijn beurt weer een tegenaanval (o.a. van Tobin) uitgelokt met als resultaat een discussie die nog steeds voortduurt.

De derde lezing

De derde lezing is met name voor Nederland zo interessant, omdat hierin het ook in ons land vaak verwaarloosde internationale karakter van inflatie aan de orde komt. Terwijl Hume reeds in de 18de eeuw met zijn „price-specie-flow-theory” dit uiterst belangrijke aspect onderkende, is het met Keynes' *General Theory* in de vergetelheid geraakt. Dit werd versterkt door de leidende rol van Amerikanen in het economisch denken. Voor hen is de veronderstelling van een gesloten economie niet zo onrealistisch.

De theorie van de internationale economie, die vervolgens mede op basis van Keynes ontwikkeld werd (Meade), is gebaseerd op de veronderstelling dat de monetaire gevolgen van betalingsbalanstekorten of -overschotten door de monetaire autoriteiten worden genutraliseerd.

De moderne monetaristische theorie gaat ervan uit, dat deze neutralisatie niet plaatsvindt, zodat de binnenlandse geldhoeveelheid wordt beïnvloed. Johnson heeft deze benadering aan de hand van diverse modellen uitgewerkt. In deze lezing behandelt hij alleen het eenvoudigste en dus het minst realistische model 2).

Zo worden binnenlands prijspeil en rentevoet gelijkgesteld met het mondiale niveau van deze grootheden. Nuancering van deze veronderstellingen laat echter de uitkomsten in essentie ongewoed. Verder geldt dat de theorie vooral van toepassing is op landen met weinig of geen belemmeringen in het internationale handels- en kapitaalverkeer. De mondiale inflatievoet is in deze aanpak op langere termijn gelijk aan het verschil tussen de mondiale groeipercentages van internationale reserves en reële produktie. Belangrijk hierbij is dat individuele landen deze inflatievoet niet kunnen ontlopen zolang ze vaste wisselkoersen handhaven. De centrale bank kan dan, althans op langere termijn, immers de geldhoeveelheid niet meer beheersen, zodat het publiek via kapitaalverkeer met het buitenland de nominale geldhoeveelheid bepaalt. Monetaire politiek heeft slechts invloed op de verdeling van de geldhoeveelheid over de binnenlandse en buitenlandse bronnen van basisgeld. Binnenlandse economische groei verbetert hier cet.par. de betalingsbalanspositie via een vergrote vraag naar geld (stabiele functie!) en, bij ongewijzigde binnenlandse geldcreatie, naar internationale reserves. Dit is in tegenstelling met de uitkomsten van de Keynesiaanse gedachtegang. Een andere interessante implicatie van de monetaristische aanpak is, dat creatie van internationale reserves (bijv. SDR's) de wereldinflatie vergroot. In het laatste deel van deze lezing vergelijkt Johnson zijn model met Holtrops monetaire model van de Nederlandse economie, waarbij hij laat zien dat beide benaderingen veel gemeen hebben.

Dit, ondanks enkele erg lange zinnen (zie blz. 42), vlot geschreven bundeltje is geen gemakkelijke literatuur. Zeker voor lezers, die niet zo goed thuis zijn in de monetaire economie, vragen vele uitspraken om een nadere toelichting. Soms kunnen andere publikaties van de auteur daarbij uitkomst bieden 3). Toch bevatten de lezingen ook voor „leken” tal van begrijpelijke passages, die ertoe stimuleren het inflatieverschijnsel ook eens van een in ons land (nog?) minder

aanvaarde zijde te bezien. De monetaristische visie lijkt me die aandacht zeker waard.

Peter D. van Loo

2) Voor enkele andere modellen wordt verwezen naar zijn lezing *The monetary approach to balance-of-payments theory*, 1971, die o.a. is opgenomen in zijn bundel *Further essays in monetary economics*, Londen, 1972.
3) Zie in het bijzonder de bundels *Essays in monetary economics*, Londen, 1967 en *Further essays in monetary economics*, Londen, 1972.

Paul Moedikdo: Sociologie en recht. Boom, Meppel, 1974, 118 blz., f. 12,90.

De auteur, wetenschappelijk hoofdmedewerker aan het Willem Pompe-instituut voor strafrechtswetenschappen te Utrecht, behandelt in dit boek de hedendaagse opvattingen over het strafrecht en hun maatschappelijke betekenis. Hij schreef dit boek omdat zijns inziens in de praktijk van de rechtswetenschappen de sociologie nog nauwelijks aan bod komt. Daarom is dit boek geschikt voor sociologen die interesse hebben voor het recht als sociaal verschijnsel en voor juristen die sociologische kennis in hun beroepsuitoefening willen inpassen.

Prof. Dr. P. J. Roscam Abbing: Kleine ethiek van de inkomensverdeling. Kluwer, Deventer, 1974, 187 blz., f. 24,50.

Bevat een korte weergave van het omvangrijke boek *Ethiek van de inkomensverdeling*, dat in 1973 verscheen en dat in *ESB* van 21 november 1973 werd besproken. Om dit boek voor velen beschikbaar te maken, schreef de auteur deze gecomprimeerde versie, waarin de evenwichtige logische opzet werd behouden en de indeling bewaard is gebleven. Het boek werd geschreven met als doel het beschrijven van een zedelijk verantwoorde personele inkomensverdeling.

Dr. K. van der Heeden: Tarief van de inkomstenbelasting. Kluwer, Samsom, Deventer, Alphen aan den Rijn, 91 blz., f. 19,50.

Dit geschrift no. 5 van het Fiscaal-Economisch Instituut van de Erasmus Universiteit Rotterdam bevat micro- en macro-economische beschouwingen over het inkomstenbelastingtarief. De bedoeling van het boek is dit tarief voor een aantal aspecten nader te bezien. Daartoe worden met het tarief samenhangende begrippen omljnd. Vervolgens wordt aandacht geschonken aan enkele bijzondere problemen die het tarief betreffen. Zoals de theorie van het evenredige nutsoffer, correctie van het tarief voor inflatoire inkomensontwikkelingen en de invloed van inkomens- en belastingaftrekken op de progressie van het tarief. Het boek wordt afgesloten met een historisch overzicht, te beginnen met het formuletarief van 1948.